

**Læsø
Museum
2015**

**Museumsforeningen
for Læsø**

Udgivelse, redaktion og tilrettelæggelse:

Museumsforeningen for Læsø

og Læsø Museum

© 2016

Grafisk tilrettelæggelse: Indtryk

ISBN 978-87-88683-51-6

ISSN 1903-8372

Forside: Harvning og såning bagved to heste.

Petrea Larsen bag hest, og Maren Johanne

Jensdatter som sår, ved Richard Larsens

ejendom i Østerby.

Foto: Læsø Museum

Bagside: Åbningstider 2016

Indhold

Læsø Museum 2015	4
<i>Simon Kyhn-Madsen</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2015	8
<i>Jette Munk</i>	
Læsøs udvikling fra 4000 år før nu til nutiden	12
<i>Jens Morten Hansen</i>	
Læsø Spare- og Laanekasse	34
<i>Knud Wiis</i>	
Hårdt korn – hartkorn	42
<i>Ole Rohde Andersen</i>	
Sømand på langfart og i allieret tjeneste	50
<i>Ann-Elisabeth Lose</i>	
Boganmeldelse	67
<i>Kay Johannsen</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2015	71
Læsø Museum 2015	71
Åbningstider på Læsø Museum 2016	72

Læsø Museum

2015

Indsamling, registrering, bevaring og forskning

Som i de 2 foregående år har museet i 2015 været bevidst tilbageholdende med at optage nye genstande i samlingen. Årsagerne er de samme som de foregående år, nemlig de midlertidige magasinforhold samt kulturstyrelsens kvalitetsvurdering fra 2012, der anbefaler en restriktiv indsamlingspolitik. Derfor har museet ikke registreret genstande til samlingen i 2015.

I 2015 har der igen været fokus på Læsøs tangtagshuse. Efter længere tids planlægning og koordinering mellem "Læsøs Tanghuse ejerforening af 2014", Læsø Kommune, kulturstyrelsen, "A.P. Møller og hustru Chastine Mc-Kinney Møllers fond til almene formaal" og Læsø Museum er det i 2015 lykkedes at få navngivet de 3 første huse, som står til vedligeholdelse i 2016. Det drejer sig om Danzigmannvej 6 (Uldstuen), Gammel Havnevej 1 og Alleen 3, alle i området omkring Gl. Østerby. Samarbejdet med Bevaringscenter Nordjylland forløb uændret i 2015, hvor bevaringscentret afsluttede restaureringsarbejdet på museets gamle vejrstation.

Vejrstationen blev i sin tid desværre foræret museet uden indmad, og museet vil derfor gerne opfordre enhver, der måtte ligge inde med måleinstrumenter til denne type vejrstation, om at henvende sig til museets personale.

Selvom tangtage kan holde i rigtig mange år, var det takket være en stor donation på 3 millioner kr. fra Augustinus Fonden blevet tid til at påbegynde restaureringen af Museumsgården på Museumsvej 3. I første omgang fik gården nyt tangtag fra porten i vestfløjen og til skotrenden mod nordgavlen. I de kommende år vil også det øvrige tag blive restaureret efter behov.

Formidling

Museumsgården slog dørene op for en ny sæson den 31. marts og lukkede igen i skolernes efterårsferie den 16. oktober. Det resulterede i et besøgstal på Museumsgården på 10628 gæster. Det var ca. 11 procent flere end i 2014 og dermed andet år i træk, at museet kan konstatere en fremgang i besøgstallet. Den flotte fremgang skal ses i lyset af museets 3

*Nysgerrige gæster vil høre om Lynggårdens
sidste beboer Sine Krogbæk.*

Den nyrestaurede vejstation.

Arbejdet er i gang ved det nye museumshus.

store Åben hus arrangementer: Åben Ø i maj, Sines 150 års fødselsdag i juli og høstgudstjenesten i september, der tilsammen skrev sig for 934 gæster. I alt lavede museets ansatte 33 rundvisninger, hvoraf 12 var for skoleklasser, 16 offentlige og 4 private.

Også i 2015 gæstede knipledamerne museumsgården, det samme gjorde Læsø Folkedanserforening, desværre kun den ene gang, da den anden måtte aflyses på grund af regnvej. Den 7. september forsøgte vi os igen med en høstgudstjeneste, og denne gang lykkedes det at gennemføre arrangementet. Arrangementet, der er et samarbejde mellem Læsø Museum, Læsø Kirker, Læsø Folkedanserforening og Læsø Køre- og Rideforening, blev en stor succes,

Høstgudstjeneste ved Museumsgården med vikarpræst Hanne Eggers.

og forsøget udvides derfor i 2016 til 2 arrangementer, en forårgudstjeneste den 29. maj og en høstgudstjeneste den 4. september. Et nyt tiltag i 2015 var rundvisningerne på Horneks Odde, hvor gæsterne havde mulighed for at se nærmere på øens 2 tilbageværende hummerhytter og høre spændende historier fra livet omkring sorthummerfiskeriet.

Lokalhistorisk arkiv

I 2015 åbnede arkivet for første gang på adressen Byrum Hovedgade 55. Det skete i forbindelse med museets flytning i efteråret 2014 fra "den gamle skole" i Gl. Østerby. Det har på mange måder været en positiv oplevelse for museet at flytte i nye lokaler, ikke mindst for lokalarkivet, hvor vores frivillige i 2015 kunne hjælpe 344 besøgende mod 241 i 2013, der er det bedst sammenlignelige år. Antallet af henvendelser, der besvaredes skriftligt eller over telefonen, var 49. Tusind tak til vores dygtige frivillige på arkivet.

Publikationer

Læsø Museumsforening og Læsø Museums Årsskrift for 2014 blev indledt af Jens Morten Hansen med første del af Læsøs forhistorie og ældste stadier, anden del kan læses i denne udgave. I 2015 fejrede vi 70-årsdagen for 2. verdenskrigs afslutning. Det blev naturligvis markeret med en beretning af nu afdøde Nyholm Birch Nielsen, der med stor indlevelse fortalte om sin tid i farens købmandsgård op til og under besættelsen. Derudover kunne vi læse om hummerhytter ved Horneks, kanonstillingen ved Støredal, rådyrenes historie på Læsø, Hedvigs Hus historie og til sidst en tidlig feriebetretning fra Ellegården.

FN 162 Ellen

På trods af en ikke alt for god sommer kunne både laug og Ellen alligevel glæde rigtigt mange mennesker med en sejltur i 2015. Der blev sejlet både til havets dag og til jomfruhummerfestivalen, samt 11 ture derudover. I alt ca. 140 mennesker kunne nyde Ellens to-takts motor i aktion i 2015. Det lover godt for sæsonen 2016, hvor vejret forhåbentlig tillader endnu flere ture.

Hedvigs Hus

I 2014 indledtes den sidste etape af restaureringen af Hedvigs Hus' tangtag. Desværre mangler endnu et stykke over staldbygningen at få tang over sig, men der arbejdes ihærdigt på at skaffe de sidste bevillinger, der vil gøre det muligt helt at afslutte projektet. Som et led i denne proces og som en hyldest til det store og flotte arbejde, Hedvigs Hus laug har præsteret i de forgangne år, blev huset i 2015 indstillet til fredning. I efteråret 2015 kom så det positive svar, der gerne skulle være med til at styrke interessen for huset og dets bevarelse. Mindst 485 mennesker besøgte Madens Dag, og efter et mindre fald i 2014 var interessen for de planlagte fortælleaftener igen i 2015 så overvældende, at laug og ved flere lejligheder måtte sige nej til flere deltagere.

I efteråret 2015 lykkedes det langt om længe at få gang i byggeriet af museets nye hus på adressen Byrum Hovedgade 68. Arbejdet er nu i fuld gang og vil uden tvivl blive omdrejningspunkt for museets virke i både 2016 og 2017.

Museumsforeningen for Læsø

2015

Dagene er korte, lyset skal nydes inden mørket falder på. Julen er overstået, og vi har taget hul på et nyt og spændende år 2016. Meget er i planlægningsfasen for Læsø Museum og Museumsforeningen for Læsø. Årsskriftet for 2015 er under udarbejdelse. Hvilke artikler skal med? Hvem kan skrive? Er det noget, medlemmerne har interesse i? Mange spørgsmål melder sig. Det hele bliver samlet, og der kommer et nyt og spændende årsskrift ud af det.

Museumsforeningen har 3 repræsentanter i museets bestyrelse. Der har været mange møder, spændende møder, planlægning af den nye museumsbygning har fyldt meget i 2015. Det er utrolig spændende, men ikke altid uden problemer, og alle glæder sig til, at den nye bygning står færdig i 2017.

Generalforsamling

Den 26. marts blev der afholdt generalforsamling i Læsøhallens cafeteria. Vi var spændt på, hvor mange der ville møde frem, da der samme aften var revy. Der var mange fremmødte, og vi er meget glade for den store interesse, medlemmerne viser Museumsforeningen.

Generalforsamlingen blev styret med fast og underholdende hånd af Louis Drewes. Der blev sagt farvel til to bestyrelsesmedlemmer, Nina Jensen og Jan Nielsen. Vi takker for deres arbejde og interesse i Museumsforeningen. Nye kom til, Jens Ydegård og Vindy Christiansen, samt to suppleanter, Anita Vesterdorf og Henning Johansen.

På et senere bestyrelsesmøde konstituerede bestyrelsen sig med Jette Munk som formand, Jens Ydegård som næstformand, Birgit Stoklund som kasserer og Erik Møller Sørensen som sekretær. Den "modvillige" formand sagde ja til en ny og spændende opgave. Interessen for Læsø, Læsøs historie og de mennesker, der lever der, er stor, og det er motivationsfaktoren.

Under kaffen med boller og lagkage blev der vist billeder af gamle Læsøgårde. Lars Rosenfeldt Jespersen og Kirsten Larsen havde sammensat en billedkavalkade af gamle Læsøgårde. Der blev fortalt og kommenteret og underholdt. Det var simpelthen så spændende. Vi må konstatere, at interessen for at se gamle læsøbilleder er utrolig stor. Aftenen blev afsluttet med et digt af Birgit Drewes.

Markedsdage

Sommeren bød ikke på det bedste markedsvejr. De to første onsdage blev aflyst på grund af vejret. Museumsforeningen havde som de foregående år en stand på markedet, hvor to fra bestyrelsen på skift solgte bøger og fik en snak med læsboere og turister. Der blev stillet mange spørgsmål, lige fra, hvorfor skallotteløget er så godt på Læsø, til Læsøs tilblivelse. Spørgsmål, der kan være svære at svare på, men som gav anledning til en meget spændende snak.

Markedsdage er rigtig hyggelige dage. Der kommer mange forbi Museumsforeningens stand, kigger bøger, køber bøger, nye medlemmer kommer til, og ikke mindst den hyggelige snak om Læsø og dens mennesker. Bogen ”Et Liv under Tangtag” skrevet af

Lili Jepsen var sommerens trækplaster, men også ældre bøger fandt interesse. Vi glæder os til sommeren 2016 og dejligt markedsvejr.

Folkedans ved Museumsgården

Den 12. juli var der dans ved den gamle gård. Vejret var dejligt, og de smukke dragter blev vist og beundret, både i dansen og da der blev fortalt om dragten og sølvet inde i Sølvrummet. Knap så godt gik det den 26. juli. Igen viste vejret sig fra den mindre pæne side, og arrangementet blev aflyst.

Arrangement

Den 13. oktober var Foreningen vært ved en fortælleaften i Bødehuset i Vesterø. Emnet var, ”Læsøs

havne før og nu”. Folmer Hjort Kristensen var den store fortæller. Der blev vist billeder fra før og nu, en spændende aften, som førte os frem til havnene, som de ser ud i dag. Der var ikke den store tilslutning til aftenen. Mange gik glip af en rigtig hyggelig og spændende aften, hvor der blev serveret et rigtig lækkert ostebord med hjemmebag og vin.

Publikationsfonden

I 1984 besluttede den daværende bestyrelse at oprette en fond. Fondens formål er at støtte udgivelsen af publikationer om Læsø. Kirsten Larsen har i alle disse år været ansvarlig for denne fond i samarbejde med de skiftende bestyrelser. Bestyrelsen er på nuværende tidspunkt i gang med en omorganisering af fonden. Kirsten Larsen har påtaget sig et stort arbejde i alle disse år, men ønsker ikke længere dette arbejde. Tusind tak til Kirsten Larsen.

Arkivgruppen

Læsø Museum råder over et stort Lokalhistorisk Arkiv. Alle er velkommen til at besøge dette arkiv i museets åbningstider. Frivillige ildsjæle har stillet deres tid og viden og hjælp til rådighed mange torsdage i løbet af året. Vi må blot konstatere, at det har været meget småt med besøgende. De sociale medier og den viden, man kan hente der, er højst sandsynlig skyld i det faldende besøgstal. Det må dog stadig være spændende at sidde med en gammel Læsøpost, en gammel bog og gamle billeder, så besøg arkivet.

Bogudgivelse

Det er med stor beklagelse, at bogen om ”Fiskeriet på Læsø i det 19. århundrede” ikke udkom inden jul.

Der er mange ting, der skal falde på plads, når en bog skal udgives, og det måtte vi også sande i forhold til denne udgivelse. I skrivende stund er bogen blevet lovet færdig i marts 2016. Jeg vil gerne takke alle de dejlige Læsøboere, foreninger og virksomheder, der har stillet viden og hjælp og økonomi til rådighed, så denne bog kan udgives.

Udstilling på Plejehjemmet

På Plejehjemmet ønskede man at udskifte en udstilling. I relation til bogen om ”Fiskeriet på Læsø i det 19. århundrede” faldt ideen på at lave en lille hyggeudstilling med billeder og enkelte redskaber.

Erik Møller Sørensen, Preben Mikkelsen og Birgit Stoklund stod for den kunstneriske udfordring. Der kom bord og stol og en computer med en billedkavalkade om fiskeriet på Læsø, og Lars Rosenfeldt Jespersens flotte værk med billeder og tekst.

Hjemmeside

Museumsforeningens hjemmeside er af ældre dato og står for en revidering. I løbet af foråret 2016 kan vi præsentere en ny og spændende side. Det anbefales at gå ind på "Læsø Vis Billeder", hvor Lars Rosen-

feldt Jespersen har lagt mange spændende og interessante læsøbilleder ind.

Tak

Jeg vil hermed takke alle medlemmer og alle med relation til Museumsforeningen for interesse og samarbejde. En speciel tak til Læsø Museum.

Jeg vil gerne opfordre medlemmer til at komme med ideer, specielt til årsskriftet. Vi tror, at mange ligger inde med en god historie, som kunne være til glæde og oplysning.

Læsøs udvikling fra 4.000 år før nu til nutiden

I sidste års udgave af Museumsforeningens og Læsø Museums årsskrift beskrev jeg Læsøs ældste stadier fra tiden, hvor 'Kattegat' var ishave, der dannede et 180 m tykt lerlag under Læsø og Kattegat, og hvori en stor mængde sten lejrede sig fra isbjerger, der flød ud i ishavene fra isranden ved den vestsvenske klippekyst. Af dette stenholdige ishavsler dannedes et bakkeland i den efterfølgende fastlandstid for 11.000 til 8.000 år siden, hvor vandstanden faldt mere end 70 meter. Det bevirkede, at det meste af Kattegat udgjorde et stort sammenhængende landområde, hvor store floder strømmede ud mod det meget dybe Skagerrak på hver sin side af Læsø fra bælteerne og Østersøen og fra bifloder fra Vestsverige og Østjylland.

For ca. 8.000 år siden begyndte havet igen at stige for at blive til det nuværende Kattegat. Efterhånden, som havet steg, blev fastlandstidens bakkeland eroderet ned af havet til et stort antal stenrev, der nu ligger under selve Læsø (f.eks. Bakken i Byrum og 'Engelskmandens Grav' på Hornfiskrøn) eller i havet omkring Læsø, f.eks. Nordre Rønner 8 km nord for Vesterø Havn og Søndre Rønner ('Pallen') 5 km syd-

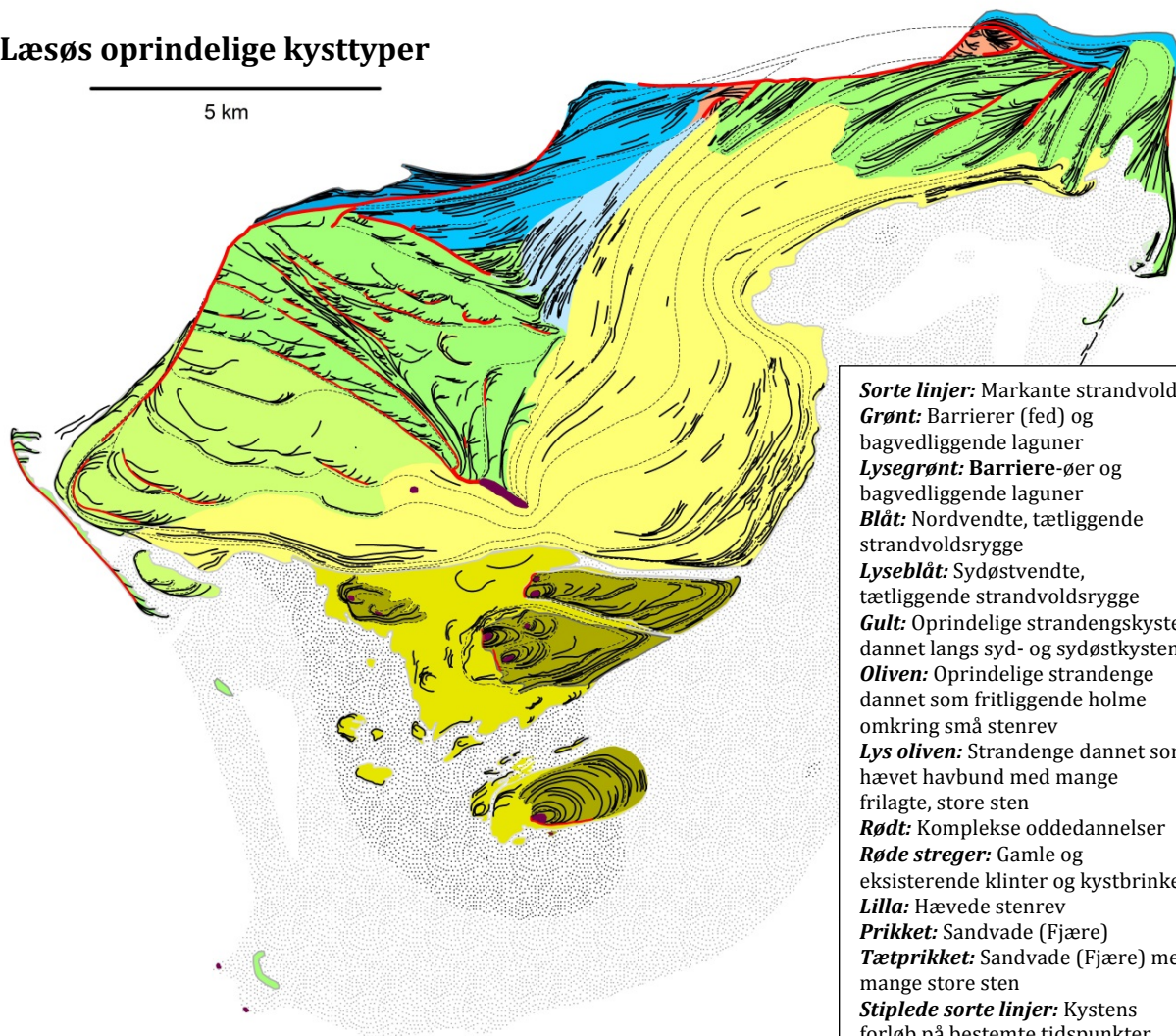
vest for Hornfiskrøn. Ved Læsø stod dette 'stenalderhav' højest for 6.300 år siden (12-13 meter højere end nu) og aflejrede en stor mængde sand på havbunden, hvor Læsø nu ligger. For 4.900 år siden var havet faldet til ca. 10 meter over den nuværende vandstand, og fra dette tidspunkt finder vi Læsøs ældste, bevarede strande i det område i Klitplantagen, hvor vi for nogle år siden placerede Læsøs 'fødselssten' med inskriptionen "Her fødtes Læsø af havet".

Baggrunden for, at vi kan udtale os med stor sikkerhed om Læsøs aldersforhold, skyldes en ny daterings-teknik, OSL (Optisk Stimuleret Luminescens). Med denne teknik kan man datere, hvor længe et sandskorn har ligget i det omgivende sands radioaktive

Figur 1: Læsøs mest markante strandvolde (sorte streger), gamle og eksisterende klinte- og kystbrinker (røde streger) og oprindelige kysttyper (farvede arealer).

Læsøs oprindelige kysttyper

5 km

Sorte linjer: Markante strandvolde

Grønt: Barrierer (fed) og bagvedliggende laguner

Lysegrønt: Barriere-øer og bagvedliggende laguner

Blåt: Nordvendte, tætliggende strandvoldsrygge

Lyseblåt: Sydøstvendte, tætliggende strandvoldsrygge

Gult: Oprindelige strandengskyster dannet langs syd- og sydøstkysten

Oliven: Oprindelige strandenge dannet som fritliggende holme omkring små stenrev

Lys oliven: Strandenge dannet som hævet havbund med mange frilagte, store sten

Rødt: Komplekse oddedannelser

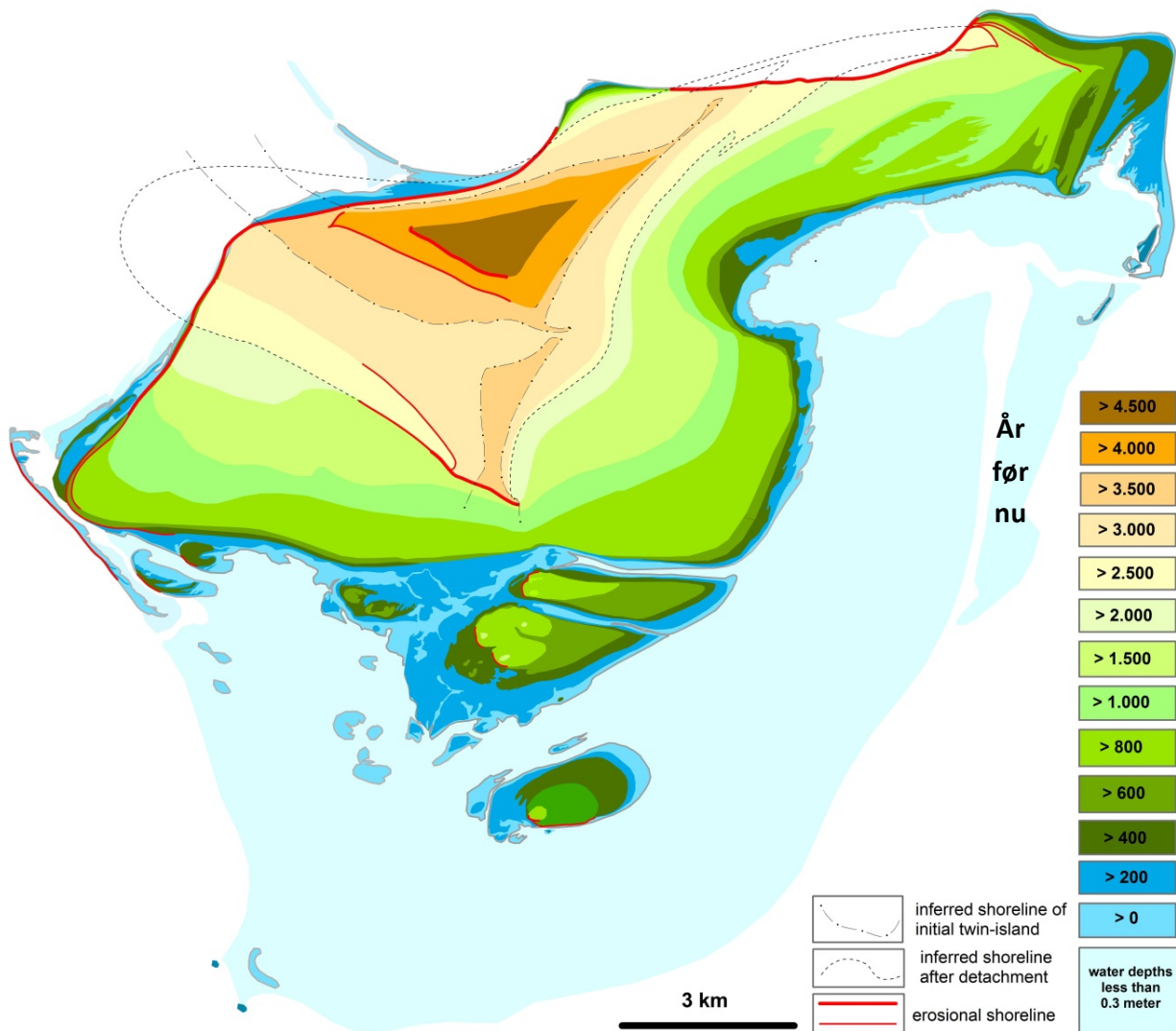
Røde streger: Gamle og eksisterende klinger og kystbrinker

Lilla: Hævede stenrev

Prikket: Sandvade (Fjære)

Tætprikket: Sandvade (Fjære) med mange store sten

Stiplede sorte linjer: Kystens forløb på bestemte tidspunkter

baggrundsstråling, dvs. bestemme, hvornår sandkornet blev aflejret. I dag har vi 120 aldersdateringer fra Læsø, hvoraf langt de fleste er OSL-dateringer af Læsøs gamle strandvolde.

I 2006 fik vi yderligere et nyt fantastisk redskab til rådighed, dvs. en laserscanning af Danmarks overflade. Hermed fik vi mulighed for at tegne overordentligt detaljerede kort over Læsøs ca. 4.000 kilometer af gamle strandlinjer (strandvolde). Et kort over de mest markante strandvolde ses af Figur 1, hvor også kysttypen på dannelses tidspunktet er angivet. På Figur 2 er alderen vist af alle disse gamle strandlinjer, og man kan deraf se Læsøs form og størrelse til enhver tid, siden de bevarende dele af øen opstod.

De forskningsresultater, som min beskrivelse af Læsøs oprindelse (sidste års årsskrift) og senere historie (dette årsskrift) bygger på, er offentliggjort i denne videnskabelige artikel: Hansen, J.M., Aagaard, T., Stockmarr, J., Møller, I., Nielsen, L., Binderup, M., Larsen, J.H. & Larsen, B., 2016. Continuous record of Holocene sea-level changes and coastal development of the Kattegat island Læsø (4900 years BP to present). © 2016 by *Bulletin of the Geological*

Figur 2: Læsøs aldersforhold i forhold til, hvor stranden var i de angivne tidsrum (farveskalaen). De stiplede linjer angiver grænserne mellem de forskellige tidsrum. De røde linjer angiver beliggenheden af gamle og nuværende kystkliner. Stiplede linjer i havet angiver den omtrentlige beliggenhed af land, som havet har taget tilbage.

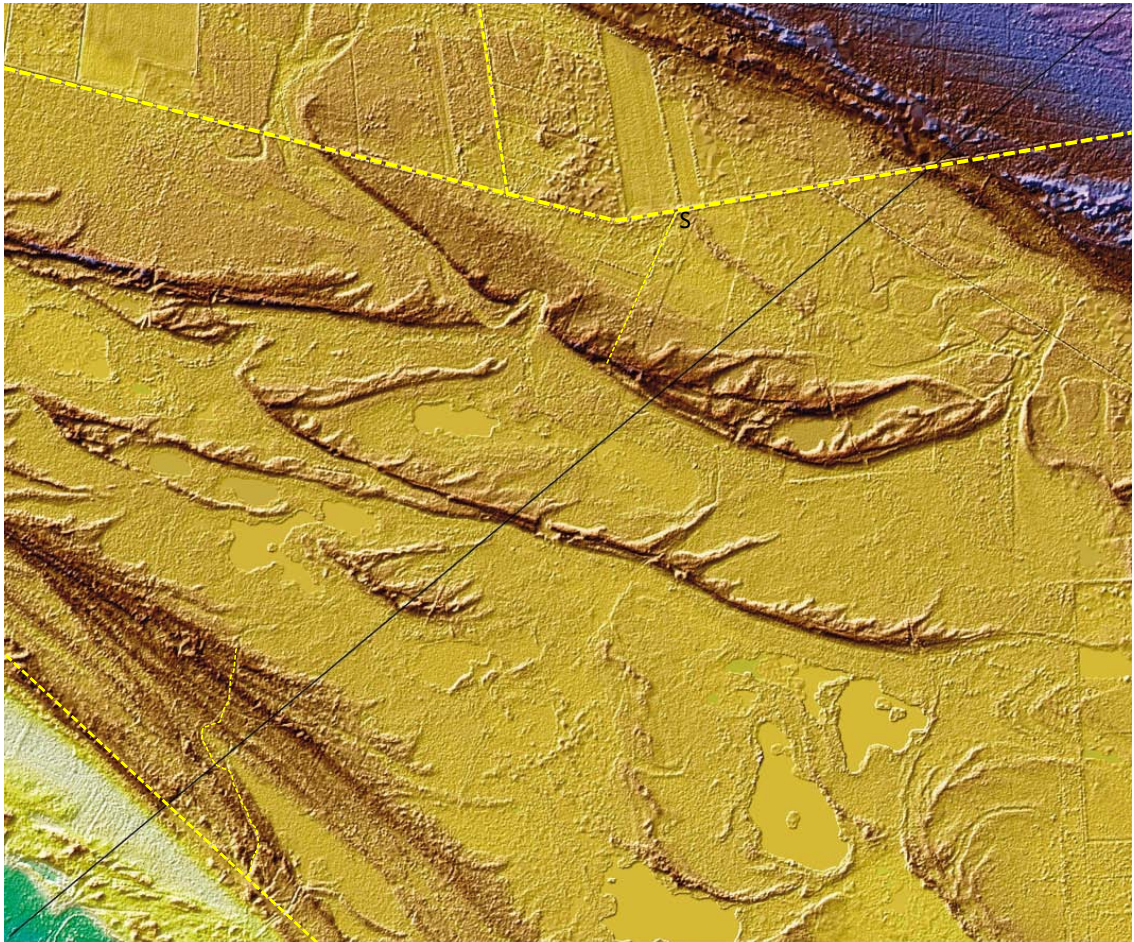
Society of Denmark. ISSN 2245-7070. (www.2dgf.dk/publikationer/bulletin).

To øer bliver til én (4.000 til 3.000 år før nu)

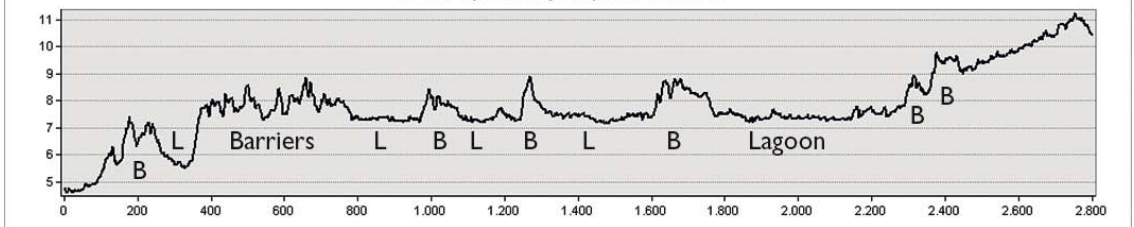
Ved brug af de metoder, der er omtalt ovenfor, opdagede vi, at de ældste, bevarede dele af Læsø ikke kun bestod af den ø, der opstod for 4.900 år siden som den østlige ende af en ca. 10 km lang strandvold (barriere) fra stenrevne nord og nordvest for Vesterø Havn. Omkring 4.000 år før nu begyndte der at opstå endnu en ø, hvor Byrum nu ligger (Figur 2). Fra et nu helt nederoderet bakkeland syd for Byrum voksede den ene strandvold efter den anden nordud i retning mod den første ø. Den ældste løber fra Byrum Kirke langs Doktorvejen og slutter omtrent ved vejen til flyvepladsen. I de følgende århundreder kommer der nye strandvolde til vest for den første, bl.a. en markant strandvold fra Plejehjemmet langs Birkeallé og derfra nordpå gennem vestsiden af Præstens Skov til lidt øst for badesøen ved Blågranvej, hvor den ender med to flotte 'stokkehåndtag' (krumodder) en kilometer syd for flyvepladsen. Flyvepladsen ligger i det brede sund, der i begyndelsen var mellem de to oprindelige øer.

Den gamle trekant (3.500 til 2.500 år før nu)

Dermed er vi kommet til det sted i Læsøs historie, hvor sidste års forklaring kan fortsætte med dannelsen af 'den gamle trekant' dvs. det relativt højtliggende område mellem Byrum, Vesterø Havn og Bansten Bakke ved golfbanen.

Barrier-spit and lagoon plains of Kærene

'Den gamle trekants' omrids ses som det brune område på Figur 2. Mod nord finder vi de op til 8 meter høje kystklinter fra Vesterø Havn langs Holtemmen til vest for Hornex, og øst for Hornex til Jegens Odde. Mod sydvest afgrænses 'den gamle trekant' nogenlunde af landevejen fra Byrum til Kongevejen og derfra til stranden syd for Vesterø Havn. Og mod sydøst afgrænses trekanten nogenlunde af Doktorvejen til Storedalsvej og derfra langs Østre Skråvej, indtil strandlinjerne forsvinder ind under Højsandes flyvesand og igen dukker op i området mellem Hvide Bakker og Bansten Bakke.

Figur 3: Kærenes højdeforhold. En række barrierer med nordøstvendte krumodder ('stokkehåndtag') er vokset fra nordvest mod sydøst og har dannet et landskab af fed (de nuværende lyngrygge) med bagvedliggende laguner (de nuværende søer og sumpområder med tagrør, pors og blåtop). Kærene er Danmarks største hedemoseareal. Adgangen er vanskelig og kan kun foregå til fods. Gule stiplede linjer viser de nærmeste veje. Foroven Plantagevej og vejen til Holtemmen. Ved mindestenen for Jagtselskabet Kærene (S) kan man fra Plantagevej følge hjulsporet og komme derind. Forneden til venstre er angivet vejen På Remmerne, hvor man ved at følge hjulsporet lidt vest for Birkemosen også kan få et fint udsyn over Kærene. Profilet forneden viser højdeforholdene langs den tynde sorte streg på kortet. Tallene under profilet viser afstandene i meter, og skalaen til venstre viser højden i meter over det nuværende havniveau.

Dannelsen af Kærene

(3.500 til 3.000 år før nu) – figur 3

I de ca. 500 år, som det tog kystprocesserne at sammensvejsede de to ældste øer, dannedes det store område mellem Vesterø Havn, Byrum og Klitplantagen, hvor Kærene nu er, og hvor man kun kan komme til fods. Kærene er i dag et nationalt enestående område, der aldrig har været dyrket, og hvor man stadig kan se de oprindelige kystsystemer – bl.a. fordi oprettelsen i 1930'erne af Jagtselskabet Kærene har sikret, at det meste af Kærene endnu er blevet skånet for dræning og tilplantning.

Ved kysterrosion af landområder ud for Vesterø Havn og syd for Byrum blev store mængder af sand og grus frigjort fra det oprindelige, nu helt forsvundne bakkeland. Herfra dannedes mange parallelle systemer af odder og krumodder. Disse systemer har lignet forholdene ved Stokken og Bløden Hale meget: Barrierer (strandvolde) mod det åbne hav og fra enden af hver barriere en eller flere krumodder ('stokkehåndtag'), der bøjede ind mod land. Bag hver barriere opstod en salt lagune. Det meste af materialet er kommet fra erosionen af området ud for Vesterø, men også området syd for Byrum kunne levere, indtil det gamle bakkeland ved Byrum var fuldstændig nederoderet ca. 3.000 år før nu og omdannet til det store stenrev og den stejle, sydvendte kystklint, hvorpå Byrum Kirke og Udsigtstårnet nu – begge rødmaledede – knejser over det lave land mod syd.

I Kærene ses endnu de oprindelige barrierer og krumodder som kilometerlange lyngrygge, mens de oprindelige laguner mellem dem er blevet til ferskvandssøer (kær) og lave flader dækket med vidtstrakte moser, bevokset med især blåtop, pors, tørvemos og

vidtstrakte skove af tagrør. Ikke mange steder i Danmark finder man tilsvarende store vådområder med planter, der dårligt tåler tilførsel af næringssalte: Den blå klokke-ensian, den gule benbræk, den røde soldug, og fra bunden af de lavvandede fattigkær skyder lobelier deres hvide blomsterstande op over vandfladerne. Men hvor denne vegetation nu dominerer, var der oprindeligt laguner med blåmuslinger, ålegræs og blæretang.

Omkring 3.000 år før nu voksede de to oprindelige øer helt sammen, idet strandvoldene fra Vesterø og Byrum mødtes, omtrent hvor Birkemosen nu ligger. De dannede tilsammen en næsten 7 km lang og temmelig høj barriere (omtrent hvor vejen På Remmerne nu løber) og afspærrede dermed Kærene fra havet.

Området mellem Kærene og landevejen fra Vesterø til Byrum

Efter at den store barriere langs vejen 'På Remmerne' var blevet dannet af sand og grus fra landområderne både ud for Vesterø og syd for Byrum, kom sandet og gruset til dannelsen af strandvoldene mellem landevejen og Kærene udelukkende fra vest, og strandvoldene derfra når helt frem til det sted, hvor Tørkerivejen støder til landevejen i Byrums vestlige udkant. Med andre ord er det gamle landskab ved Byrum på dette tidspunkt (2.500 år før nu) eroderet helt ned til det bevarede stenrev (Bakken), som derefter ikke mere kunne levere sand til opbygningen af Læsø, mens det gamle, nu helt forsvundne bakkeland ud for Vesterø fortsat kunne levere sten, grus og sand til kystdannelsen.

Syd for Vesterø Havn skærer den nuværende kystlinje omtrent vinkelret gennem disse gamle

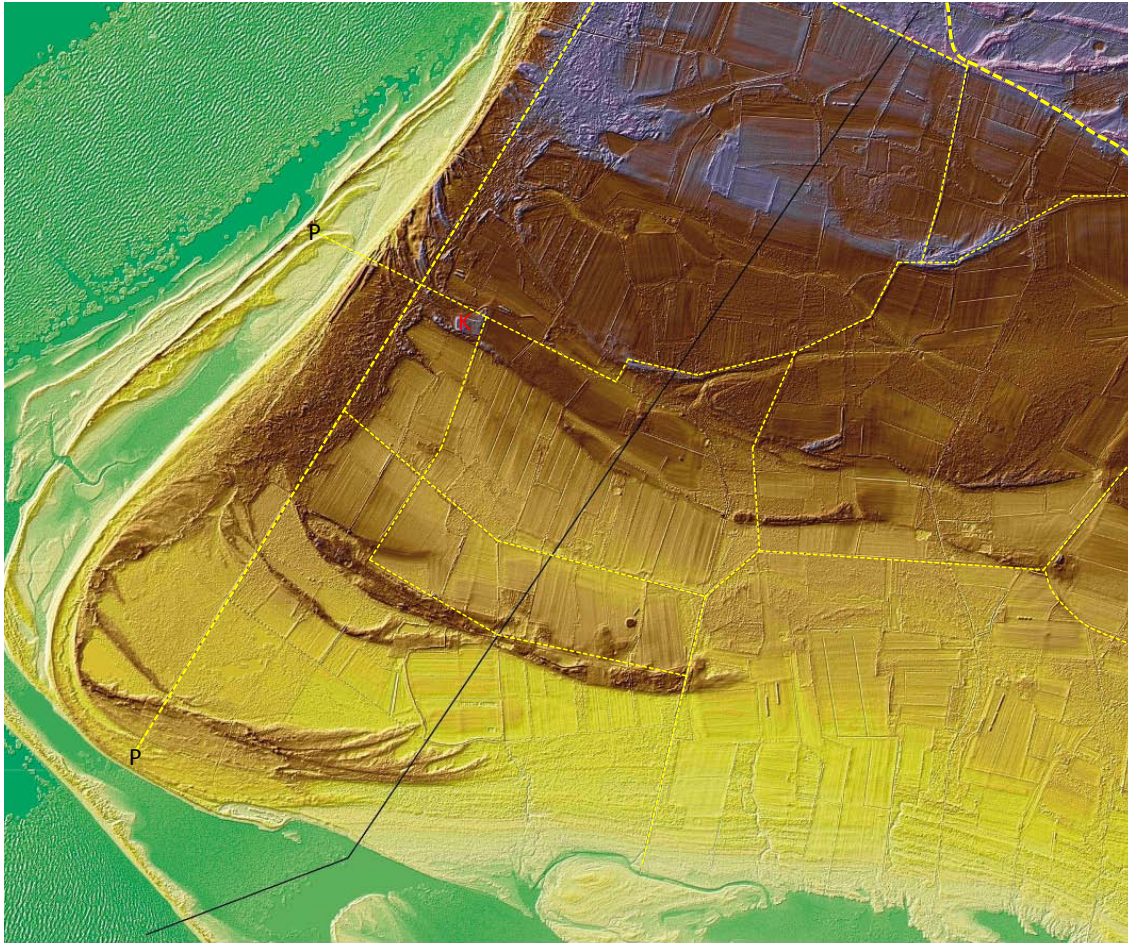
strandvolde og viser dermed, at Læsø frem til 2.500 år før nu havde en betydelig større udstrækning mod vest, og at havet i den efterfølgende tid har taget dette landområde.

Dannelsen af Sydvesten (de seneste 2.500 år)

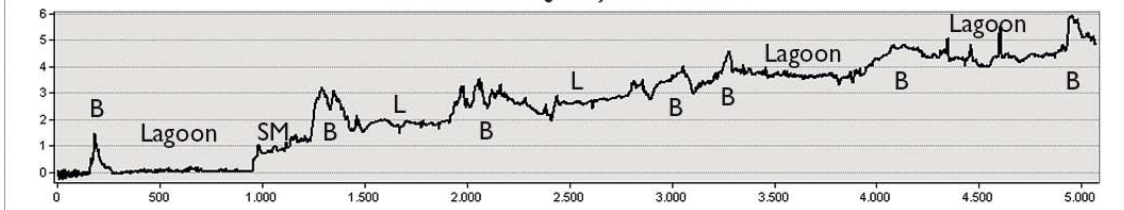
Figur 4-5

Efter afslutningen af 'den gamle trekants' dannelse ændrede strandvoldssystemerne i Læsøs sydvestlige område (Sydvesten) karakter. Mens de tidligere barrierers grove materialer viser, at de udgår direkte fra landområder, der har kunnet levere store mængder sten og grus til opbygningen, viser Sydvestens yngre strandvolde, at de helt overvejende er dannet af sand i form af barriere-øer nogenlunde som den nuværende Stokken, dvs. af materialer, der kommer fra

Figur 4: Højdekort over Sydvesten, Læsøs sydvestlige 'hjørne'. En række barriere-øer har lagt sig uden for hinanden, stadig længere mod sydvest. Bag barriere-øerne har der været brede laguner (som i dag lagunen mellem Stokken og Læsø). Gule stiplede linjer viser beliggenheden af områdets veje. Parkeeringspladserne på Vester Nyland (nær Vesterø Kirke, angivet med rødt K) og ved Stokken er angivet med P. Profilet fornedet viser højdeforholdene langs den tynde sorte streg på kortet. Tallene under profilet viser afstandene i meter, og skalaen til venstre viser højden i meter over det nuværende havniveau.

Barrier-island and lagoon systems of SW Læsø

havbunden ud for de pågældende barriere-øer og ikke fra et gammelt bakkeland, hvorfra strandvoldene voksede ud.

Vesterø Søndre Kirke er placeret på toppen af en sådan gammel barriere-ø, der blev dannet for ca. 1.500 år siden. Andre gamle barriere-øer i Sydvesten repræsenteres tydeligst af Nissebakken, af strandvoldene en kilometer syd for kirken, hvor Søndre Kirkevej drejer skarpt ved Højgård og af de kraftige strandvoldssystemer, hvor højspændingsledningerne går i jorden på Sdr. Nylandsvej syd for Vanggården.

Gamle barriere-øer som dem, vi nu finder i Sydvesten, opstår først som en oversøisk revle et stykke til havs. Den først dannede revle er typisk temmelig krum, og lagunen bag øen er relativt bred. Efterhånden, som tilførslen af sand fra havbunden øger revlens længde, vil også storme have bearbejdet barrieren, og under højvande og pålandsstorme skylles materialer fra dens yderside ind over den til lagunen (Figur 4). Derved dannes både 'havrendinger' (midlertidige render gennem barrieren, der hurtigt sander til) og overskylninger, hvor ydersiden, toppen af barrieren og eventuelle klitter eroderes og aflejres på dens bagside, dvs. i lagunen. Ved disse processer vandrer barriere-øer tættere og tættere på land, indtil de enten kommer helt til land, eller indtil en ny revle opstår udenfor og hindrer den forrige barrieres indadgående vandring.

Stokken og Sydvestens andre 'nylande' (de seneste 300 år) – figur 5

Den type processer, der dannede Sydvesten, fortsætter i nutiden med dannelsen og udviklingen af Stokken og dens yngste forgængere, Søndre Nyland

og Vester Nyland. Stokken opstod i begyndelsen af 1900-tallet (formentlig ca. 1929) og er siden da vokset betydeligt i længden til de nuværende godt 4 km. Samtidig er stokken krøbet nærmere land. Det ses bl.a. af fundamenter til sømærker til Kontiscan-projektets højspændingskabler, der blev opført i 1960'erne på selve Stokken, men som nu er væltet og ligger i havet ca. 300 m uden for stranden. Stokkens indadgående vandring ses også af, at der efter storm ofte kommer laguneaflejringer (martørv) frem i strandkanten på Stokkens yderside og af, at ældre 'stokkehåndtag' (krumodder) på Stokkens nordende ustandseligt eroderes udefra og derved bliver kortere og kortere samtidig med, at nye krumodder opstår nord for det forrige 'håndtag'. Også på Stokkens sydende opstår krumodder, men de er noget mindre krumme end på nordenden. Ved begge af Stokkens ender findes 1-3 m dybe strømrrender, der fylder og afvander lagunen bag Stokken ved højvande og lavvande.

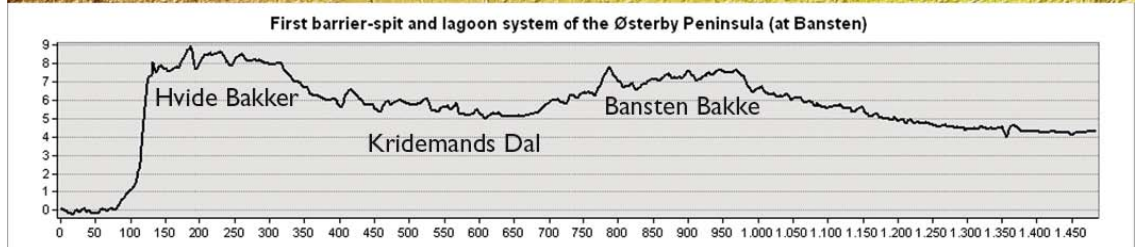
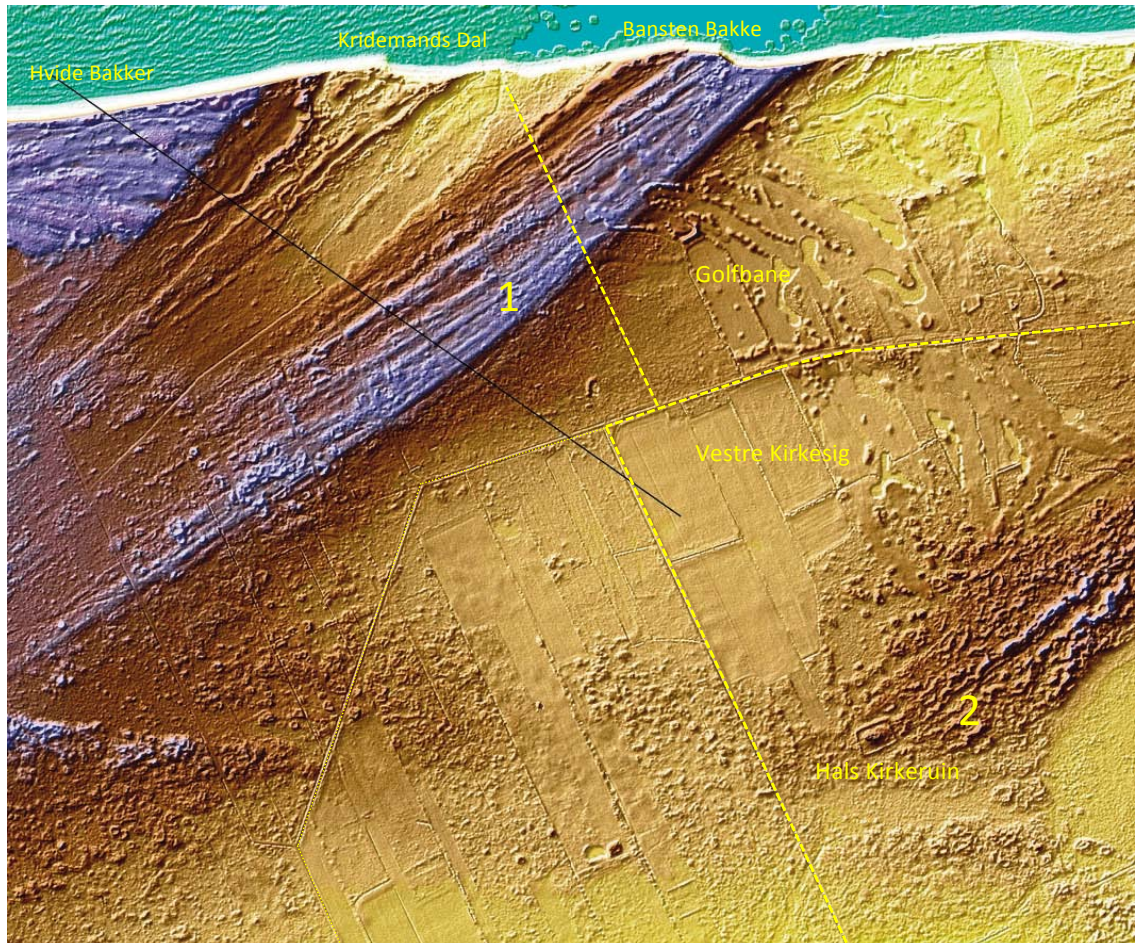
Stokkens vandring mod land ses også af, at en strandjæger (Janus Stidsholdt, fyldigt omtalt i jagtlitteraturen) i 1950'erne byggede en lille jagthytte og en primitiv brønd på 'Knottens' (Stokkens) daværende nordende. Havet har for længst taget denne hytte. I tidens løb har Stokken haft forskellige navne. Det ældste navn er 'Lauritzes Revle', der figurerer i Janus Stidsholts jagtjournal. Senere blev navnet 'Knotten' (som også andre 'knotter' hedder). I min barndom kaldte mange den 'Hesterevlen' og ved geodæternes kortrevision i 1964 fandt de på, at den skulle hedde 'Stokken' efter dens dengang stoklignende form.

Hvordan Stokken vil udvikle sig i de kommende årtier, kan sandsynligvis ses af, hvordan Vester

Nyland og Søndre Nyland indenfor Stokken er blevet til. På Videnskabernes Selskabs kort fra 1786 findes de to 'nylande' ikke, men derimod på de første geodætiske kort fra 1800-tallets slutning. I de mellem-liggende godt 100 år efter 1786 er der således opstået en barriere-ø i samme område, hvor Stokken nu ligger. Efterhånden er denne barriere-ø vandret tættere på land, og dens midte udgør nu den store strandvold, som grusvejen langs stranden ligger på, og som fortsætter i den tidligere barriere-ø's nordende, dvs.

Figur 5: Luftfoto af Stokken og dens lagune. Nederst ses nogle af de nuværende fem 'stokkehåndtag', og at de eroderes af havet i takt med, at nye opstår. I midten ses en 'havrending', dvs. et område, hvor havet under storm har skyllet havsiden og klitternes sand ind i lagunen. Herved bliver lagunen stadig smalle-re, og Stokken kommer stadig tættere på land. Siden Stokken opstod omkring 1930, er den 'kravlet' ca. 500 meter nærmere land. (Foto: Eigil Holm).

Vester Nyland. Kirkefloden bag strandvolden og Vester Nyland er således dannet af barriere-øens lagune og er efterhånden blevet til en fersk- og brakvandssø, der afvandes gennem Fannemands kanal.

Mod syd er udviklingen lidt anderledes. Her udgør Søndre Nyland den oprindelige barriere-øs sydende. Men pga. det meget lave vand ud for øen har bølgerne ikke haft kraft nok til at flytte den yderligere, da den kom til den nuværende position, og da Stokken senere lagde sig udenfor og beskyttede øen yderligere mod havet. Stokkens lagune udgør således mod syd det meget lave vand mellem Sønder Nyland og Stokken, mens resterne af Sønder Nylands lagune fortsat ligger mellem øen og Læsø.

Nye barriere-øer syd for Stokken

På grænsen mellem Kattegat og det jævnlige tør-

lagte fladvand (Fjærene) syd for Søndre Nyland er en række nye barriere-øer under dannelse. Den nordligste af disse, Alsdybrevlen (nu er der faktisk to 'alsdybrevler'), er permanent bevokset og ligger mellem Alsdybet og Kattegat, mens en stribe endnu ubevoksede barrierer er ved at blive dannet omtrent i forlængelse af Stokken et par kilometer længere mod syd.

Længst mod syd, ca. 10 km sydsydvest for Stokken og inden for stenrevne Sdr. Rønner og Pallen, blev der for ca. 15 år siden dannet en kilometerlang, stadig navnløs barriere-ø, hvor tusindtallige skarver holder til. Området er utilgængeligt, med mindre man ankommer i kajak eller en fladbundet jolle (kåg). Det er muligt, men aldeles utilrådeligt at vade til området fra Hornfiskrøn.

Østerby-halvøens opståen og udvikling (de seneste 3.500 år)

Figur 6-9

Området mellem Hvide Bakker og Bansten Bakke (Figur 6) viser et snit gennem roden af en meget stor odde (Figur 7), der fortsatte ud i havet nord om Østerby Havn til Jegens Odde, hvor oddens østligste spids endnu er bevaret (Figur 8). Lagene, der udgjorde oddens østlige spids, kan ses i kystklinten der (Figur 9), og de meget stenede strandvolde, der udgjorde oddens overflade, ses tydeligt i terrænets højeste del i området umiddelbart bag klinten (Tyvhullerne). Dateringer af oddens sand viser, at denne 7 km lange odde begyndte at blive dannet for 4.000 år siden som det nordøstlige hjørne af den oprindelige ø omkring Læsøs 'fødselssten' i Klitplantagen.

Figur 6: Højdekort over området ved Bansten Bakke. En kraftigt barriere (1) er vokset mod sydvest fra et område i havet (Fønix Grund) og har lagt sig på sydøstsiden af 'den gamle trekants' spids. Bag barrieren udgør Kridemands Dal dens lagune. Barrierens meget stenede sydøstkyst ses i klinten nord for golfbanen. Senere dannedes endnu en barriere (2), hvorpå Hals Kirke blev bygget. Bag Hals-barrieren opstod endnu en lagune (Vestre Kirkesig). Gule stiplede linjer viser beliggenheden af områdets veje. Profilet forned viser højdeforholdene langs den tynde sorte streg på kortet. Tallene under profilet viser afstandene i meter, og skalaen til venstre viser højden i meter over det nuværende havniveau.

For ca. 2.500 år siden nåede odden helt til Jegens, og dermed var den første begyndelse til Østerby-halvøen opstået.

En stor odde dannes fra Bansten Bakke til Jegens (3.500 til 2.500 år før nu) – figur 6-9

For ca. 3.500 år siden nåede odden til Bansten Bakke, hvor klintens tykke gruslag fra den tids strand hælder mod sydsydøst og viser, at oddens sydlige side dengang især var udsat for kraftige bølger fra syd og sydøst. At odden gik norden om det nuværende Læsø, bl.a. Østerby Havn, ses også af en række georadarprofiler, der alle viser, at strandlinjerne bag den nuværende kystlinje mellem Bansten Bakke og Jegens Odde er gamle sydkyster, og ikke gamle nordkyster som man umiddelbart skulle tro. Det er med andre ord sikkert, at området omkring Østerby Havn fra Bansten Bakke til Jegens Odde har været udsat for kraftig erosion, og at den midterste del af odden – dvs. den første ansats til 'Østerby-halvøen' – er taget tilbage af havet i perioden efter 2.500 år før nu. Imidlertid er landet vokset hurtigere mod syd, end det er eroderet fra nord, og det er selvfølgelig afgørende for, at Østerby-halvøen kunne blive til noget.

Da den store odde fra Bansten Bakke var vokset de fire kilometer fra Bansten Bakke og nåede til Jegens øst for Østerby Havn, begyndte Østerby-halvøen for alvor at tage form. Det skete ved, at det ene store strandvoldskompleks efter det andet voksede ud fra den til enhver tid østligste spids af den stadig større og større halvø. Herfra dannede disse strandvoldskomplekser en række fed. Et fed er et relativt bredt strandvoldskompleks (en barriere-halvø), der vokser ud i havet fra et eksisterende landområde. Det

er eksponeret mod havet på den ene side, mens der på feddets inderside dannes en lagune eller vig mellem feddet og det allerede eksisterende land.

I alt består Østerby-halvøen af 9 fed (nummeret på Figur 8 og 10), der først voksede i vestsydvestlig retning og derefter gradvist blev dannet i mere og mere sydlige retninger, således som det nuværende fed, Bløden Hale, er blevet til. Der er mellem 200 og 300 år mellem dannelsen af de enkelte fed, og udviklingen synes at tage til i fart frem mod nutiden, således at den nuværende landtilvækst er større end nogensinde før.

Kirkesigenes og grusgraveområdets dannelse (2.500 til 1.400 år før nu) – figur 6 og 8

Det første feds strandvolde dannedes omtrent samtidig med, at den store odde begyndte at vokse ud i havet ved Bansten Bakke. Feddet lagde sig på sydsiden af den store odde. I dag ses feddets strandvolde i den højeste østlige del af klinten ved golfbanen, hvor de skæres af den nuværende kystlinje. Lagunen eller vigen bag feddet udgør lavningen Kridemand's Dal mellem Bansten Bakke og Hvide Bakker. Dalen ses tydeligt i terrænet, fordi den blev uddybet ved afblæsning under sandflugten og leverede en del af det flyvesand, der begravede landsbyen Hals og dens kirke i 1700-tallet.

Fed nummer 2 blev dannet for 1.500 til 2.000 år siden og udgør det strandvoldskompleks, som Hals Kirke blev bygget på i 1200-tallet. Lagunen eller vigen bag feddet svarer til området Vestre Kirkesig syd for golfbanen og er ligesom Østre Kirkesig syd for kirkeruinen noget sløret af flyvesand.

Det tredje fed i serien på i alt ni fed dannedes

Figur 7: Lidt vest for de meget stenede lag i klinten ved Bansten Bakke ses mange gravespor efter de bunddyr, der 'befolkede' odden ved 'den gamle trekants' nordøsthjørne. Ved kniven ses talrige gravespor efter sømus, der fuldstændig har gennemgravet havbunden, da vanddybden var 4-6 meter. Foroven ses tragtformede gravespor efter sandorm, der lever på lavere vand. I midten ses et tværsnit af en revles skråstillede lag. (Foto: forfatteren).

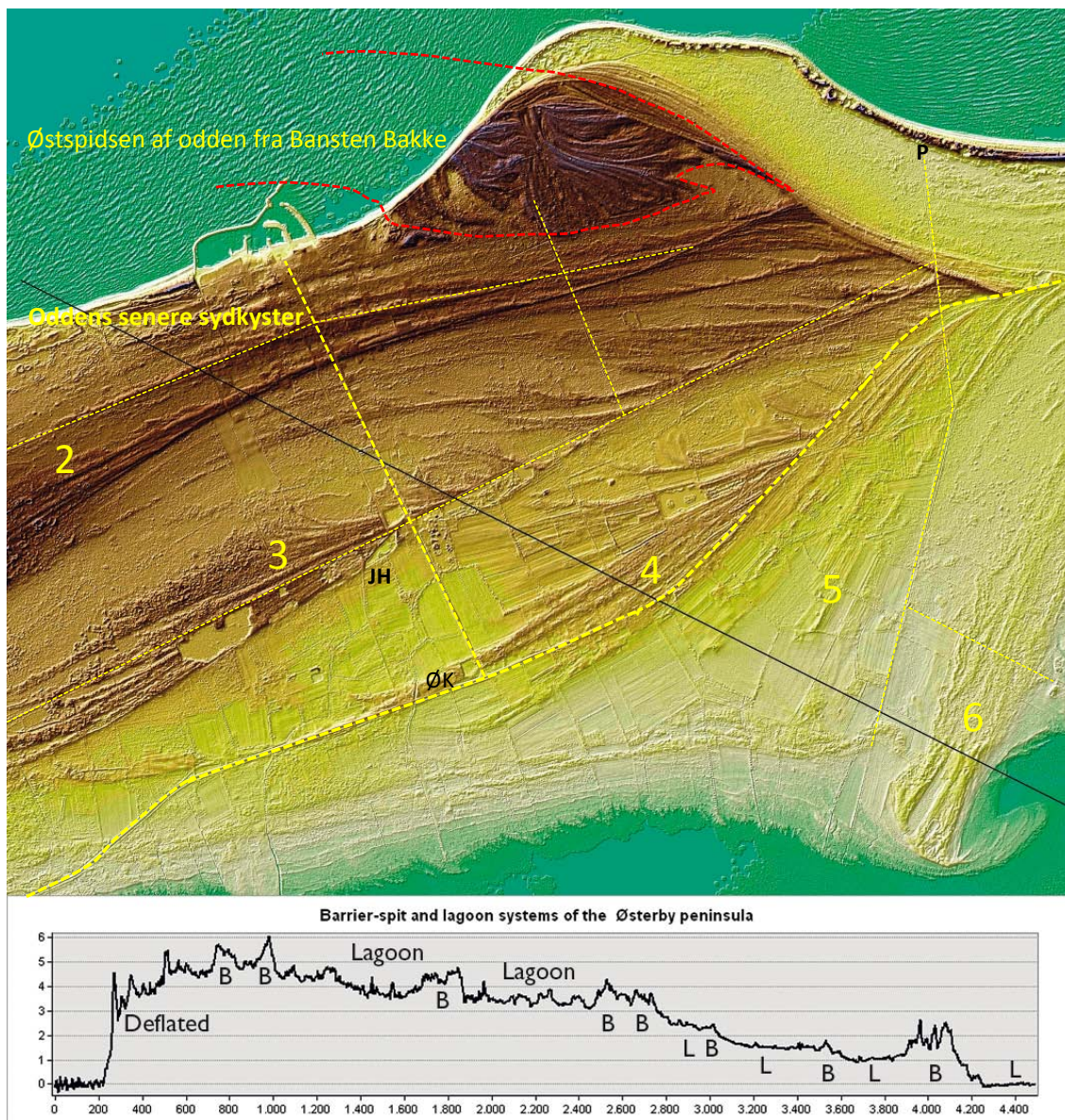
i perioden omkring 1.400 år før nu som et meget stenet og kraftigt fed. Det kan ses ved Linjevejen på strækningen fra Østerby Havnevej forbi grusgravene lidt nord for Hedvigs Hus og videre langs Linjevejen til Hals Kirkevej. Østre Kirkesig er dette feds lagune og ligger mellem Linjevejen og fed nummer 2 med kirkeruinen. Især dette fed er og har været anvendt til grusgravning på begge sider af Østerby Havnevej.

I takt med Østerby-halvøens tykkelsesvækst mod syd rykkede udgangspunktet for feddene gradvist østpå. Ved dannelsen af det tredje fed var udgangspunktet rykket fra Jegens øst for Østerby

Havn til Østerby-halvøens daværende østligste spids, som i det nuværende landskab ligger umiddelbart øst for det store sommerhusområde øst for Østerby. Denne østligste spids af det daværende Læsø ses nu som en høj, stenet strandvold, når man ad Danzigmandvej kommer ud fra skoven til Syrens åbne land. En lille dam (tidligere grusgrav) ligger tæt ved denne gamle østspids af Læsø.

Dannelsen af området fra Gl. Østerby til Evbakken (1.400 til 500 år før nu) – figur 8

Dannelsen af det strandvoldskompleks, som Østerby

Kirke og Gl. Østerby ligger på, er det fjerde fed i udviklingen af Østerby-halvøen. Vi kender endnu ikke feddets præcise alder, men alderen må være omtrent som den jernalderhavn af taksstolper, der blev fundet ved Østerbyhallen, dvs. i vigen eller lagunen bag dette fjerde fed. Stolperne er dateret til kalenderåret 640 (ca. 1375 før nu). Feddet har beskyttet lagunen og jernalderhavnen mod søgang fra det dybe vand, der dengang fandtes syd for Østerby-halvøen og muliggjorde dannelsen af de høje strandvolde af grus og sten. Lagunen bag Gl. Østerby-feddet udgør det lave område mellem kirkebakken og grusgravene nord derfor. Lagunen åbnede sig mod vest,

Figur 8: Højdeforholdene omkring Østerby. Efter dannelsen af Østerby-halvøens første fed (ved Bansten Bakke) dannedes yderligere otte fed, dvs. stenede barrierer med bagvedliggende laguner (feddene er nummereret på kortet (2-6). Med rød stiplede linje er vist beliggenheden af den store odde, der nord om havnen en gang strakte sig fra Bansten Bakke, og hvis østligste ende er bevaret som den høje og meget stenede del af Jegens. I klinten mellem Østerby Havn og Jegens ses lagene fra denne oddes østlige spids, mens lagene fra oddens rod ses i klinten ved Bansten Bakke. Med gule stiplede linjer er vist de vigtigste af områdets veje. JH viser beliggenheden af en jernalderhavn og ØK beliggenheden af Østerby Kirke. Profilet fornedet viser højdeforholdene langs den tynde sorte streg på kortet. Tallene under profilet viser afstandene i meter, og skalaen til venstre viser højden i meter over det nuværende havniveau.

og herfra har jernalderfolket kunnet sejle ind til den lille havn.

Derefter dannes endnu to fed (fed nummer 5 og 6). De er begge noget lavere end de fire forudgående fed, og de voksede begge i sydsydvestlig retning fra den daværende østligste spids af Læsø på Danzigmandvej. Det første af dem følger omtrent den østligste del af Alleen, og lagunen bag feddet svarer nogenlunde til landbrugsområdet mellem Alleens østligste del og Danzigmandvej.

Det næste fed (nummer 6) ender ved Evbakken tæt ved den nuværende kyst og følger en omtrent ret linje langs det skovbevoksede område ud mod Syrens hedestrækninger. Ørredvej går tværs over dette feds lagune.

Indtil sidst i 1800-tallet kunne man fra øst sejle til enden af dette fed (Evbakken), hvor der var et lille pakhus.

Dannelsen af Syrodde og Bløden Hale (500 til 100 år før nu) – figur 10

For omkring 500 år siden ændredes strømforholdene omkring Østerby-halvøen væsentligt. Det ses bl.a. af, at Syren begyndte at vokse i en stor bue mod nordøst, og at materialerne sandsynligvis er tilvejebragt ved erosion af nordkysten mellem Jegens og Hornex. Disse materialer aflejredes i et stort, krumt fed (nummer 7), der er vokset østpå fra Jegens Odde til de nuværende klitrækker yderst mod øst (ofte kaldet 'Øjet') og derfra til området, hvor fyret nu står. Herfra drejede feddets vækst i en stor bue mod sydvest, vesten om Bløden (den nuværende lagune), indtil det nåede omtrent til det forrige fed ved Evbakken. Bag feddet dannedes en

lagune, som snart blev til en sø, og som også i dag rummer en del ferske vandhuller.

Denne udvikling fortsatte frem mod nutiden med dannelsen af den ældste del af Bløden Hale (fed nummer 8). Bag dette fed dannedes den nuværende lagune, Bløden, og sydenden af Bløden Hale (selve feddet) nåede i midten af 1900-tallet frem til det sted, hvor den lange grusvej fra Danzigmand ender

med en parkeringsplads. Siden midten af 1900-tallet er halen på Bløden Hale (fed nummer 9) vokset yderligere 1.5 km mod syd uden om Knotterne.

Knotterne og Knogene (de sidste 100 år)

Da Bløden Hale omkring 1950 nåede til stedet, hvor parkeringspladsen nu er, var der dannet en barriere-ø på grænsen mellem dybt og lavt vand. Denne bar-

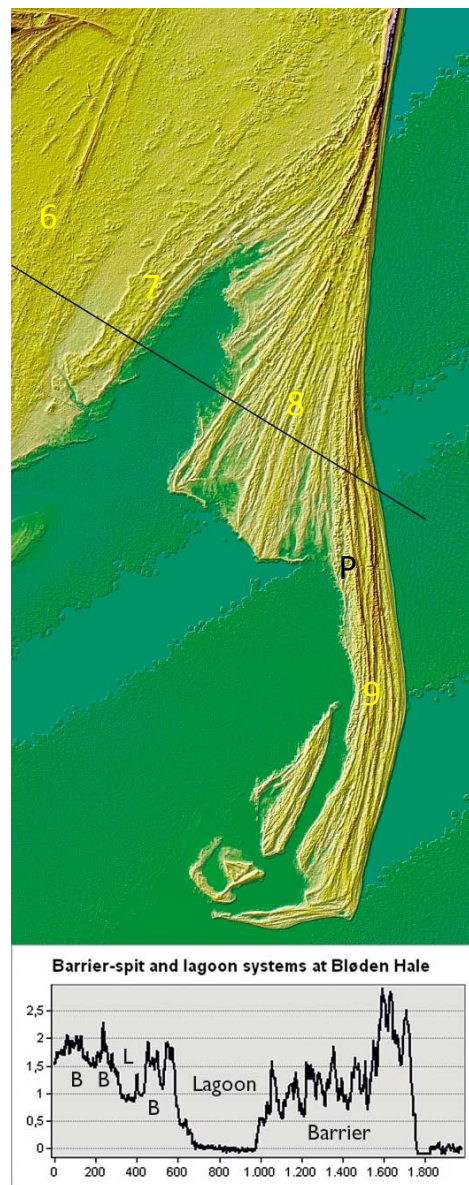
Figur 9: Klinten øst for Østerby Havn. Efter stormfloden Bodil kunne man tydeligt se lagene fra den østligste spids af den lange odde, som indtil for 2000 år siden gik nord om Østerby Havn og forbandt Bansten Bakke med Jegens. Forneden i klinten ses

havsandet fra tiden, før odden nåede til Østerby. Det mørke lag i midten er sten og grus, der er aflejret som strandvolde. Foroven et snit gennem en lille klit. Den tykke mand er artiklens forfatter. (Foto: Lasse Gudmundsson).

riere-ø (Knotten) var i begyndelsen kun én ø, men blev under en østenstorm i 1960'erne delt i to, Store Knot og Lille Knot. Efterhånden som Bløden Hale voksede mod syd, øst om Knotterne, trak den så at sige strømrinden (Slusen) fra Bløden med sig til den 4-6 m dybe strømrinde (Løbet), der nu afgrænser Bløden Hale mod syd, og som fylder og afvander Bovet ved højvande og lavvande.

I lighed med dannelsen af Knotterne som én oprindeligt fritliggende barriere-ø dannes i nutiden en stribe nye barriere-øer syd for Bløden Hale og øst for Bovet på grænsen mellem dybt og lavt vand. Den ældste og største af disse barriere-øer, Knogen, er under kraftig udvikling med permanent vegetation og befolket af talrige sæler, edderfugle, knortegæs og skarver, men må ikke betrædes af mennesker i perioden 16. april til 15. juli. På andre årstider kan man

Figur 10: Højdekort over Syren og Bløden Hale. Kortet viser Østerby-halvøens yngste fire fed (nummereret 6-9) af de i alt 9 fed (barrierer med bagvedliggende laguner), der har dannet Østerby-halvøen. Bag fed nr.8 ligger stadig dens lagune (Bløden), mens det yngste fed (Bløden Hale) siden 1950'erne er vokset 1.5 km sydover fra parkeringspladsen (P), forbi Knotterne. Inden Bløden Hale nåede så langt, var Knotterne én fritliggende barriere-ø. Efter en storm blev 'Knotten' delt i to øer, Store Knot og Lille Knot. Profilet for neden viser højdeforholdene langs den tynde sorte streg på kortet. Tallene under profilet viser afstandene i meter, og skalaen til venstre viser højden i meter over det nuværende havniveau.

komme til Knogen, men kun i båd. Det er aldeles utilrådeligt at svømme over Løbet, hvor der kan være meget stærk strøm.

Syd for Knogen dannes fortsat nye 'knoge', og de strækker sig nu til området øst for Stoklund.

Dannelsen af Læsøs sydøstlige side (de seneste 2.500 år)

Mens dannelsen af både Sydvesten og Østerbyhalvøen er betinget af forholdsvis kraftig bølgepåvirkning, er dannelsen af øens store sydøstlige område syd for Bovet præget af lavere vanddybder, ringe bølgepåvirkning og læ fra den øvrige ø. Derfor er strandvoldene i området betydeligt lavere end de fleste andre steder på Læsø. Dette forhold bevirker sammen med, at området har været opdyrket og pløjet i århundreder, at de gamle strandlinjer er vanskelige at se med det blotte øje, hvorimod marker, grøfter og hegn de fleste steder ligger parallelt med de gamle strandlinjer.

Strandede kaskelothvaler

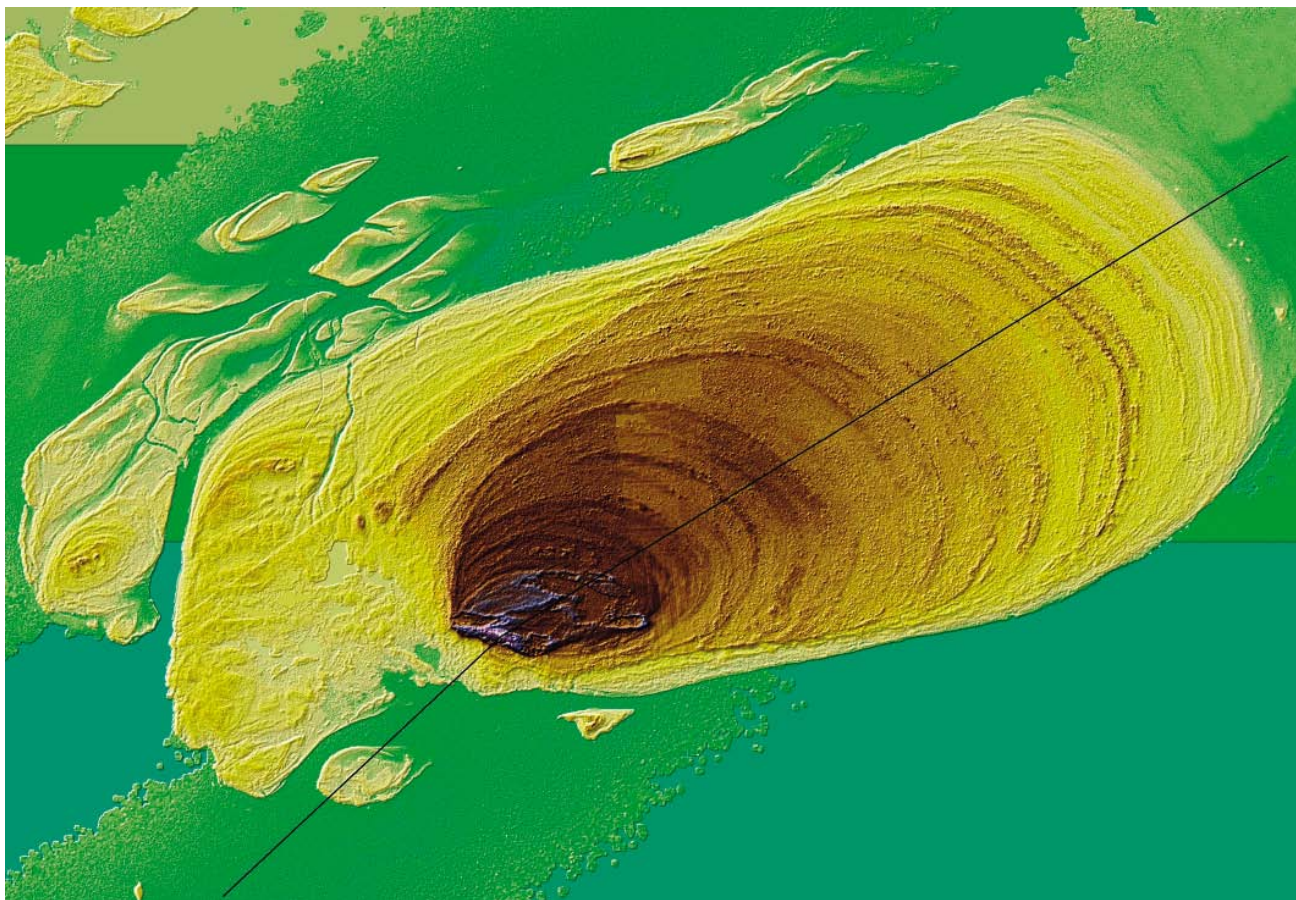
I de ældste dele af dette aldeles flade landskab er der fundet to skeletter af kaskelothvaler. Den ene var 16 meter lang og er fundet i 1872 ved gravning af grøften langs Pileallé mellem Byrum Missionshus og den tidligere lægebolig ved Klitgård på Doktorvejen. Den anden kaskelot blev fundet på samme gamle strandlinje, men nogle kilometer længere mod nord-øst under oprensning af grøften ved det nuværende vandværk i Hankær. Vi genfandt tænderne af den først fundne hval på Zoologisk Museum, og vi fik

tænder fra begge hvaler kulstof-14 dateret. De gav begge samme alder, ca. 3.200 år før nu, hvilket tyder på, at de kunne tilhøre en større flok, der er strandet på det relativt lave vand udenfor 'den gamle trekant's' sydøstkyst. De to fundsteder blev først tørt land ca. 700 år senere.

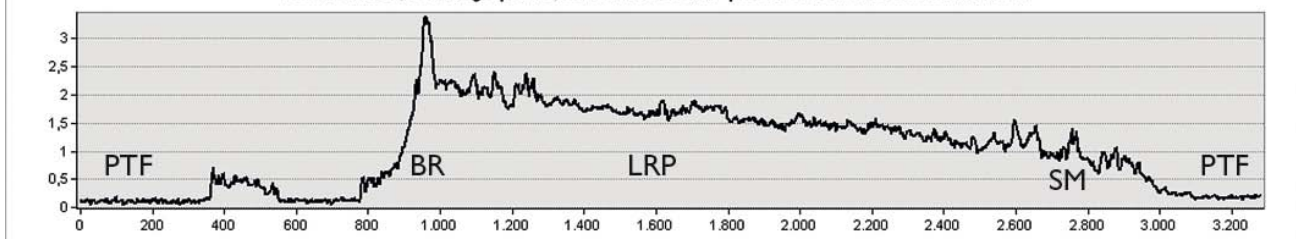
Bangsbo og Stoklund

I takt med, at de første strandenge bredte sig sydøst for 'den gamle trekant' opstod de nuværende landbrugsområder mellem Byrum og landsbyen Klitten (2.500 til 1.500 år før nu) og endnu senere sydøst derfor i det nuværende Bangsbo og Stoklund ud mod den nuværende kystlinje. For ca. 1.000 år siden stod strandlinjen ved Stoklundvej fra Byrum til, hvor vejen ender ved Dethsgård, og videre herfra over markerne til Bangsbohave (Asger Jorns hus). For ca. 800 år siden stod stranden en kilometer længere mod sydøst omtrent der, hvor Egegårdsvej nu løber. Indtil midten af 1900-tallet lignede det brede område mellem Egegårdsvej og stranden meget Rønnerne med

Figur 11: Højdekort over Hornfiskrøn. Gennem de sidste 900 år er Hornfiskrøn dannet omkring et gammelt, hævet stenrev, Engelskmandens Grav, der ligger inderst i øens talrige tilvækstlinjer. Langerøn, Kringelrøn og Færøn er dannet på samme måde omkring hævede stenrev, men er ikke helt så symmetriske. Profilet forneden viser højdeforholdene langs den tynde sorte streg på kortet. Tallene under profilet viser afstandene i meter, og skalaen til venstre viser højden i meter over det nuværende havniveau.

Boulder reef, low ridge plains, salt marshes and 'pseudo-tidal' flats at Hornfiskron

lav lyngkede inderst og (som nu) strandene yderst. Lyngheden er i de seneste 50 år vokset fuldstændig til med selvsået bjergfyr, birk og el, mens strandene 'vedligeholdes' af hyppige oversvømmelser med havvand, som trævæksten ikke tåler.

Bovet

Bovet udgør en oprindeligt relativ dyb bugt mellem Østerby-halvøen og Bangsbo-Stoklund-området. Først med sandflugten i 1700-tallet og dannelsen af Knogene i 1900-tallet blev vanddybderne væsentligt ringere. Således vides det fra Bjarne Stoklunds undersøgelser, at Bovet sammen med Alsdybet sydvest for Læsø frem til Karl Gustav-krigen (1658-59) var hjemsted for op mod 300 skibe. Svend Hoffmann Clausens fund af et stort skibsvrag i hans sandgrav 700 m inden for Bovets nuværende kystlinje har vi fået træningsdateret. Skibet er bygget af eg, fædet i sydlige østersøegne i årene 1383-1386.

Med sandflugten i 1700-tallet vandrede klitterne imidlertid tværs over området, hvor bunden af sandmilerne ses på georadarprofiler, mens det meste af de store sandmængder endte i Bovet, hvis indre del derefter ikke mere var sejlbare for store skibe. Også Læsøs landhævning har bidraget til, at besejlingen af Bovet efterhånden blev umulig inden for Evbakken.

Rønnerne (de seneste 900 år)

Figur 11

Læsøs mest berømte og vel også mest karakteristiske landskab udgøres af Rønnerne. Et 'røn' betyder en 'stenrøse', dvs. et skær eller lavvandet område

med store sten. Navnet er således velvalgt, fordi alle 'rønnerne' (Langerøn, Kringelrøn, Færøn og Hornfiskrøn) er opstået som i begyndelsen ganske små øer omkring stenrev, der stak op af det lave vand.

For omkring 1.000 år siden opstod først Lange-røn og Kringelrøn omkring hhv. 2 og 3 små stenrev på disse 'rønners' vestlige del. Snart derefter voksede de to sammen til Langerøn og de tre til Kringelrøn, som begge derefter voksede hurtigt mod øst. Da Færøn noget senere blev dannet, voksede hele området sammen, kun adskilt fra Læsø af Langerøns Flod, der ikke som nu endte ved Saltsyderiet, men havde en vestlig fortsættelse til området mellem Færøn og Kringelrøn og en arm mellem Færøn og Læsø. Samtidig opstod Kringelrøns vestlige del, hvor de mange store sten nu ikke mere er omgivet af vand, men af lave strandene.

For omkring 900 år siden opstod Hornfiskrøn omkring det meget store stenrev 'Engelskmandens Grav'. Gennem de sidste 900 år er Hornfiskrøn konstant vokset mod øst i et karakteristisk mønster, der set fra luften ligner vækstringene i en muslingeskal.

Strandengenes karakteristiske vegetationsbælter

Vores undersøgelser af Rønnernes vegetation og højdeforhold er udgivet på bl.a. et kort i skalaforholdet 1:15.000. Kortet er genoptrykt i trebindsværket 'Naturen i Danmark'. Undersøgelserne viser, at der er en nøje sammenhæng mellem vegetationstyper og små forskelle i terrænhøjden i forhold til normal vandstand: 0-5 cm: Kveller (og nu også en del vade-græs); 5-10 cm: Dominans af den for Rønnerne så karakteristiske hindebæger, der mange steder udgør store sammenhængende områder og om sommeren

udgør et smukt, lilla blomstertæppe; *10-40 cm*: Tæppe af mange salttålende arter som f.eks. strandmalurt, strandvejbred og engelskgræs; *40-100 cm*: Tue-eng med millioner af den gule engmyres tuer, der i sig selv er bevokset med en artsrig engvegetation; *100 cm og derover*: Græs- og lynchede med en artsrig vegetation af græsser, lyng og plettet gøgeurt. Grundvandet er her ferskt modsat Rønnernes øvrige dele. Jeg har karakteriseret disse højestliggende dele af Rønnerne som 'vinterforsumpningshede', idet landskabets fladhed gør, at vinterregnen ikke strømmer af, men gør områderne meget våde om vinteren.

Hermed slutter årets historie. Næste år fortsætter jeg med en artikel om vore undersøgelser af det salte grundvands dannelse, beliggenhed, opdagelse og øens saltindustri (1150-1652).

Jens Morten Hansen er født og opvokset på Læsø (1947-64). Han er PhD i geologi og har arbejdet med kortlægning, råstof- og olieefterforskning samt vandforsyning og grundvandsbeskyttelse (1974-91). I en årrække har han været i ledende stillinger som vicedirektør for GEUS (1991-98) og direktør for Forskningsstyrelsen (1998-2006). Siden 2006 har Jens Morten Hansen haft en særlig stilling som statsgeolog ved GEUS samt (fra 2001) været adjungeret professor i naturfilosofi ved Københavns Universitet. Jens Morten Hansen har det meste af sit liv haft Læsøs geologi og historie som en vigtig fritidsbeskæftigelse og har udgivet mange afhandlinger og to bøger om Læsø.

Læsø Spare- og Laanekasse

Den første sparekasse i Danmark etableredes i 1810 og var organiseret som en selvejende institution. Forbilledet for de danske sparekasser var Tysklands og Hertugdømmernes sparekasser, som havde til formål at fremme opsparingen blandt almuen og anbringe den i statsobligationer.

Læsøboernes bankforretninger foregik før 1872 gennem sparekasser fortrinsvis i København, sandsynligvis fordi en stor del af øens mandlige befolkning var søfolk, der jævnligt anløb hovedstaden.

Da læsøboerne dengang var, og stadig er, temmelig skeptiske i forhold til samarbejde med institutioner og myndigheder placeret på ”den anden side af Læsø Rende”, besluttede en kreds af indflydelsesrige læsøboer at forsøge at oprette øens eget pengeinstitut. Forsøget lykkedes ved at samle garanter, der indskød en garantikapital på så meget som 1.250 kr. fordelt på garantibeviser, der lød på 25 kr. og på 12,50 kr.

Den 15. august 1872 havde Læsø Spare- og Laanekasse sin første kontordag på den første direktør, herredsfoged Hofmanns ejendom, ”Østergaard” i Byrum.

Det første tilsynsråd, som var de ansvarlige overfor sparekassens ledelse, bestod af Chr. Muhle, formand, P. Hjort, N.P. Friis, N.P. Poulsen, Carl N. Sørensen, Jens Olsen, S.M. Jensen og F.L. Larsen.

Da Hofmann fratrådte i 1891, blev gårdejer N.A. Andersen direktør. Samtidig flyttede Sparekassen til et lille hvidt hus beliggende Doktorvejen 2. N. A. Andersen blev i 1906 afløst af toldkontrollør A.R.C. Andersen, som var direktør til 1928. Kaptajn Heintzelmann, havnefoged Peter C. Wiis og sognerådsformand M.C. Larsen virkede i kortere eller længere tid som kasserere.

Omkring 1928 besluttede man at opføre en ny bygning med plads til såvel kontorlokaler som beboelse for en fastansat bestyrer med familie. Min far, Viggo Wiis, fik tilbudt stillingen, først som bogholder, senere som adm. direktør. Så vidt jeg véd, fordi han i sin læretid som kommis i Frederikshavn havde gået på handelsskole og derved lært at kende forskel på kredit og debet.

Far havde nogle år forinden forpagtet ”Den

*En bank-
kunde på
vej ind i
banken for
at forrette
sit ærinde.
Ca. 1934.*

*Foto:
Privat eje.*

*Familiebesøg fra København ca. 1935.
Viggo Wiis' bil ses ved huset. Foto: Privat eje.*

*Sparekassen
omkring
1940 efter
at der er
bygget kvist.
Foto:
Privat eje.*

som sygeplejerske på Rigshospitalet. På en ferie på Læsø traf hun som nævnt min far. De blev gift i januar 1929, hvorefter jeg kom til verden den følgende november.

Jeg husker stadig, selvom jeg kun var tre år gammel, sporadisk den dag i slutningen af 1932, da mor, far og jeg samt et flyttelæs kørte til Byrum og flyttede ind i den store, flunkende nye Sparekasse.

Vi boede på 1. sal. Den bestod mod øst af en dagligstue, i midten mod syd en spisestue, mod vest et soveværelse, mod nord køkken med spisekammer og et lille pige/børneværelse.

I 1934 kom min søster Karen til verden.

Familiens dagligdag

En væsentlig del af fars løn som direktør var fri husleje, som delvist blev kompenseret ved, at familien skulle renholde sparekasselokalerne og passe den store have. I vintertiden skulle der endvidere holdes liv i kakkelovnene, hvilket især i krigens tid var en krævende opgave, idet det var næsten umuligt at opdrive egnet brændsel (kul eller koks). Den kontante del af fars løn var langt fra, hvad en sparekassedirektør fik andre steder i landet, så der skulle administreres med omtanke.

Omkring 1935 skete der en stor forbedring i beboelsen, idet der i forbindelse med spisestuen blev opført en kvist, som gjorde stuen langt mere anvendelig.

Jeg husker, at madlavningen i køkkenet blev foretaget på primus og petroleumsapparater. Da det under krigen blev umuligt at opdrive petroleum, blev der installeret et gammeldags komfur til brændefyring. Efter krigen blev komfuret udskiftet med

et gasbord til flaskegas med plads til to blus og en bageovn. Vandforsyningen i køkkenet skete oprindeligt fra en beholder på loftet, som blev fyldt via en håndtrykpumpe i kælderen, der fik vand fra en brønd bag bygningen. Jeg husker tydeligt, at under tøbrud efter en af de hårde vintre i 1940-erne revnede beholderen med omfattende vandskader i alle beboelsesrummene til følge.

Først en gang efter krigen blev der etableret kommunal vandforsyning, ligesom der blev installeret oliefyr og radiatorer i alle rum, samt koldt og varmt vand i køkken og på toilettet. Samtidig blev ”spanden” på toilettet erstattet med ”træk og slip”. Alt sammen store lettelser for min mor og til glæde for alle beboerne.

Allerede før krigen fik far bag Sparekassen opført en trægarage med hønsehus i den ene ende. Under krigen blev hønsehuset delt, så der blev plads til både høns, ænder, duer og en gris. Garagen blev benyttet af bilen, en Chevrolet, årgang 1926. Den blev ”klodset op” under krigen. Da den igen skulle i brug, viste det sig, at bagsædet havde været benyttet som luksusbolig for adskillige musefamilier. Bilen kom dog i gang igen og blev anvendt til sparekasseforretningerne, indtil den i 1951 blev udskiftet med en ny Ford Taunus. Da jeg fik kørekort i 1948, var Chevroleten den første bil, jeg fik lov at køre alene. En stor dag!

Sparekassens lokaler

Sparekassens kontorlokaler lå i stueetagen. Der var mod nordøst et ret stort kontorlokale med boks, mod nordvest et toilet og et stort trapperum, der forbandt stueetagen med 1. sal, i midten mod syd et ventevæ-

relse med vindfang og bænke, hvor kunderne måtte vente til de efter tur blev kaldt ind til foretræde for personalet. Endvidere to mindre kontorer, hvoraf det ene sandsynligvis var tænkt som kontor for direktøren, men aldrig blev anvendt hertil.

Ved indgangen fra venteværelset var en skranke, som adskilte kunderne fra personalet. Tæt op ad skranken stod et dobbelt skrivebord, hvor kassereren og kassebogsføreren sad med front mod hinanden. I det nordøstlige hjørne stod en stor pult med plads til, at bogholderen stående kunne føre dagens kassekladde og andre forretninger ind i hovedbøgerne, hvilket skete med pen og to slags blæk, sort/blåt til positive tal, rødt til negative. I hjørnet længst mod øst stod et mindre skrivebord, hvor direktøren sad. Senere kom endnu et skrivebord med plads til elev/medhjælp.

Af kontormaskiner var der oprindeligt kun en Remington skrivemaskine af ældre model. Senere kom endnu en skrivemaskine af nyere model til,

samt en såkaldt additionsmaskine med håndsving og papirstrimmel.

Personalet

Sparekassen var organiseret med en bestyrelse og en direktion bestående af kassereren, kassebogsføreren og den adm. direktør. Da vi flyttede ind i 1932, var kassereren og kassebogsføreren henholdsvis købmand L.C. Stoklund og O.N. Christensen. De blev dog på grund af sygdom og alder ret hurtigt afløst af Svend Larsen og Adolph Vanderskrog. På et tidspunkt under krigen blev Jens Erland Jensen, Rosenlund, ansat som bogholder.

L.C. Stoklund havde kolonialbutik i den lange lysegrå bygning Byrum Hovedgade 49-49B, hvor i dag malerfirmaet Flügger holder til. Butikken længst mod vest, hvor Kirsten Larsen, Heitzelmanns Eftf., har til huse, har - i hvert fald i min tid – altid været konfektionsforretning. Da Stoklund i begyndelsen af 1930-erne afhændede butikken, byggede han villaen, Byrum Hovedgade 61, hvor fru Stoklund havde udlevering af medicin fra et af de frederikshavnske apoteker. Jeg husker, at fru Stoklund havde en papegøje i bur, som man ikke måtte røre ved, når der skulle hentes medicin. Fru Stoklund påstod, at den let kunne nappe en barnefinger af, hvis den blev vred.

O.N. Christensen var oprindelig styrmand. Da han gik i land, fungerede han i mange år bl.a. som formand for Læsø Brugsforening og var også med i direktionen for Sparekassen. Jeg husker ham som en ”buldrebasse” med stort skæg.

Svend Larsen, som overtog pladsen efter Stoklund, var gårdejer. Det jeg husker ham bedst

for, er at han uafadeligt røg på en halvlang ”snadde”, som under krigen blev stoppet med alt andet end tobak, hvilket fyldte kontorlokalerne med en temmelig ildelugtende os. Han var, i øvrigt sammen med landsretssagfører Hans Nørgaard og min far, hovedmanden i bestræbelserne på at erhverve ejendommen Lynggården, Museumsvej 3, som hjemstavnsgård, senere Museumsgården ”På Lyngtet”.

Adolph Vanderskrog var også gårdejer. Jeg erindr ham som en venlig, stilfærdig mand med megen humoristisk sans. Han passede ind- og udbetaling af kontanter, mens Svend Larsen tog sig af kassebogskladden.

Jens Erland Jensen husker jeg som en venlig, hjælpsom mand, der altid smilede eller lo. Forholdet mellem ham og min far var ikke altid det bedste, sandsynligvis fordi far, i hvert fald når det gjaldt indføring af tal fra kassekladde m.v. i hovedbøgerne var et ”pernittengryn”. Det var Jens Erland ikke!

Jeg er Jens Erland megen tak skyldig, idet han i min tid i Realskolen hjalp mig med regneopgaverne, som jeg altid havde stort bøvle med.

Livet i sparekassen

Omkring 1940 blev der lejet kontorlokaler i Vesterø og i Østerby. Herefter drog to af Sparekassens personale én gang om ugen til henholdsvis Vesterø og Østerby medbringende kassekladde og en passende kontant beholdning. Under krigen blev ”udflugterne” foretaget på cykel.

Efter at Sparekassen i 1973 fusionerede med Bikuben, blev lejemålene i Vesterø og i Østerby erstattet af nybygninger, hvor der var daglige åbningstider med fast personale.

Det var nemt at spare op i Læsø Spare- og Laanekasse. Det var en del sværere at låne. Et lån skulle altid sikres fuldt ud med tilstrækkelig pant i fast ejendom eller ved en eller flere kautionister, som Sparekassen hver for sig anså for at være god for mindst det lånte beløb. Det var regler, som far administrerede nidkært, hvilket naturligvis i mange tilfælde gjorde ham upopulær hos lånerne.

Jeg forlod Læsø efter realeksamen i 1945 for at læse videre. Jeg blev færdig på Kunstakademiets arkitekt-skole i 1956. Efter jeg flyttede til København, senere Frederikshavn, er der naturligvis sket mange ændringer i Sparekassens personale. Dem vil jeg dog ikke forholde mig nærmere til, idet jeg kun har oplevet dem ganske sporadisk under ferier i mit barndoms-hjem.

Far var direktør indtil 1966, hvor han afgik som 71-årig. Han afløstes af Gunner Topholdt, som med familie flyttede ind i lejligheden, efter den var blevet moderniseret med bl.a. nyt badeværelse i pige/børne-

*De to filialer i Østerby og Vesterø. Begge havde sidste åbningsdag den 23. september 1994.
Foto: Læsø Museum.*

Svend Larsen samt de to cyklister Jens Erland Jensen og Adolf Vanderskrog på vej til filialen i Vesterø, ca. 1940-1945. Foto: Privat eje.

værelset, nyt køkken og de to stuer slået sammen til én. Desværre kunne hans kone ikke holde ud at bo på Læsø, så opholdet blev af temmelig kort varighed.

I forbindelse med, at far skulle forlade Sparekassen i 1966, tegnede jeg forinden et hus til mine forældre, beliggende Birkeallé 5 i Byrum. Her boede de, indtil de døde på plejehjemmet, mor i 1980 og far i 1983.

Læsø Spare- og Lånekasse 100 år

Tirsdag den 15. august 1972 fejredes Sparekassens 100 års jubilæum med bravour. Gratulanter strømmede til receptionen gennem hele dagen. Læsøgarden spillede, på skolen var der underholdning for folk i alle aldre, og alle beboerne på de gamles Hjem fik gaver og besøg af repræsentanter for sparekassen. Om aftenen blev der holdt middagsselskab for omkring 150 personer på Hjemmeværnsgården. Den ene taler efter den anden afløste hinanden. Både landmænd og fiskere udviste taknemmelighed for, at Sparekassen havde støttet dem, og ledelsen med bl.a. sparekassens formand B. Gaarn Larsen og den davæ-

rende direktør Jørn Sørensen takkede for den lokale opbakning og den store sparelyst, som læsøboerne altid havde udvist.

Også min far, Viggo Wiis, var til stede og fortalte, at han mindedes arbejdsårene i sparekassen som en lykkelig tid.

Læsø Sparekasse fusionerer

Da Sparekasserne var underlagt en række begrænsninger mht. udlån, måtte de ikke føre reel bankvirksomhed. Dette blev først væsentligt ændret ved bankreformen i 1974, hvor sparekasserne stort set blev sidestillet med bankerne. Dette førte til en del fusioner, også for Sparekassen på Læsø.

På den ekstraordinære generalforsamling torsdag den 17. maj 1973 udtalte Viggo Wiis, at ”Meningen med fusionen med Bikuben er, at vi så har større mulighed for at udrette noget større og bedre til gavn for dem, der vil investere på Læsø. Vi står snart overfor en ny sparekasselov, som vil betyde, at banker og sparekasser arbejder på lige fod. Pengebehovet er blevet stort, og for at betjene kunderne tilfredsstillende må der være kapital til stede. Er der ikke det, kan også indskyderne svigte”.

Ved den skriftlige afstemning vedtoges fusionen med tilbagevirkende kraft fra den 1. april 1973, med 34 stemmer for og 13 imod.

Jeg véd, at det inderst inde var en sorg for min far, da Læsø Spare- og Laanekasse fusionerede med sparekassen Bikuben, som i 1996 fusionerede med Giro Bank til BG-Bank, der i 2001 blev overtaget af Danske Bank.

I år 2000 flyttede min kone og jeg til Læsø, og jeg følte, hvordan min far roterede i sin grav, da

jeg første gang efter hjemkomsten betrødte Danske Bank, tidligere mit barndomshjem, den gamle Sparekasse, for at overføre mine sparekasseforretninger hertil.

Den 15. juni 2012 blev Danske Bank Læsø afdeling nedlagt, så kunderne skal nu til Frederikshavn for at få fysisk kontakt med banken. Bygningen blev solgt til en privatperson.

I dag har Læsø Museums administration og lokalhistorisk arkiv til huse i den ombyggede del af lokalerne fra 1969, i venten på, at det ny Museumshus længere nede ad hovedgaden bliver færdigt til indflytning. I den oprindelige Sparekassebygning er der arbejdspladser for Læsø Brand Forsikring og Læsø Massage. 1. sal er udlejet til privatbolig.

*Bikuben. I 1969 foretoges en væsentlig ombygning af kontorlokalerne, og man fik moderne og større ekspeditionslokaler, tekniske hjælpemidler og databehandling.
Foto: Læsø Museum.*

Knud Børge Wiis er født i 1929 i Vesterø. Flyttede med forældrene til Byrum i 1932, herfra i 1945 til København for at få studentereksamen og uddannelse til arkitekt. Bosat i Frederikshavn fra 1957, hvorfra han først arbejdede i Det Kgl. Bygningsinspektorat for Nordjylland, senere i Nordjyllands Amts forvaltning for teknik og miljø. Vendte i 2000 tilbage til Læsø.

Hårdt korn – Hartkorn

En smule af historien om, hvordan et rummål pludselig blev et flademål og endelig et begreb

Tidlig middelalder

I begyndelsen af middelalderen var *ledingspligten* en af de byrder, som hvilede på alle landets ”frie mænd”. Det betød i tilfælde af krig, at et vist landområde, (*skiben/skipen*) skulle stille et skib med mandskab, udrustning og proviant til rådighed for kongen.

Hver skiben var igen opdelt i havner således, at hver havn skulle stille én mand samt en forholdsvis andel i udrustning m.v.

I kong Erik Plovpennings sjællandske lov III, 18, regnes 40 havner i en skiben for det normale, men det kunne variere noget, og i hele landet var der i alt ca. 900 havner, altså en samlet styrke på omkring 35-3600 mand, hvilket nogenlunde svarer til mandskabsstyrken i en nutidig brigade.

Højmiddelalderen

Selv om ledingspligten principielt var en personlig byrde, må ledingspligten som sådan siges at have hvilet på jorden, idet den enkelte havne bestod af et antal gårde, hvis størrelse var bestemmende for byrdens fordeling indenfor havnen.

I begyndelsen af det 13. århundrede blev ledingspligten/-byrden afløst af en ledingsskat, idet kongen fik gennemført, at der – når leding ikke var påkrævet, fordi der rent undtagelsesvis var fred i landet – skulle ydes et bestemt beløb i penge: 1 mark sølv af hver havn. Kreativ tænkning hos de fiskale myndigheder er altså ikke et moderne begreb.

Ledingsbyrden var dermed reelt konverteret til en egentlig *jordskat*.

Skatteligningen blev allerede på Valdemar Sejrs tid delvis pålagt efter antallet af *plove*, en beregningsmåde, som Erik Plovpenning – hvad hans tilnavn jo mere end antyder – indførte som det almindelige grundlag for opkrævning af skat.

Udsædsmængden som udgangspunkt for skatteligning var også en nærliggende mulighed, idet man – med nogen grad af sandsynlighed – kunne gå ud fra, at der var et ret konstant forhold mellem den og ejendommens størrelse eller måske rettere, hvad dens jorder kunne yde.

Senmiddelalderen

Nu var det jo imidlertid sådan, at de fleste bønder var fæstebønder, som måtte svare forskellige afgifter til gods-/jordejeren, afgifter som under ét betegnes *landgilde*.

På godserne fandtes derfor særlige protokoller – kaldet *JORDEBØGER* – hvori samtlige afgifter, som den enkelte bonde skulle præstere, var indført.

Disse afgifter var af meget varierende art, men afregnedes i almindelighed i form af naturalier, såsom rug, byg, havre, smør, hjerkræ, honning m.m., hvorfor en umiddelbar sammenligning mellem størrelserne kunne være en vanskelig, eller måske nærmere umulig opgave.

Man indførte derfor en værdienhed baseret på rug eller byg, som, i modsætning til f.eks. havre, blev betegnet *hårdt korn* eller *hart korn* (tysk var et udbredt sprog i Danmark på den tid), og en ny enhed – *tønder hartkorn* – havde set dagens lys.

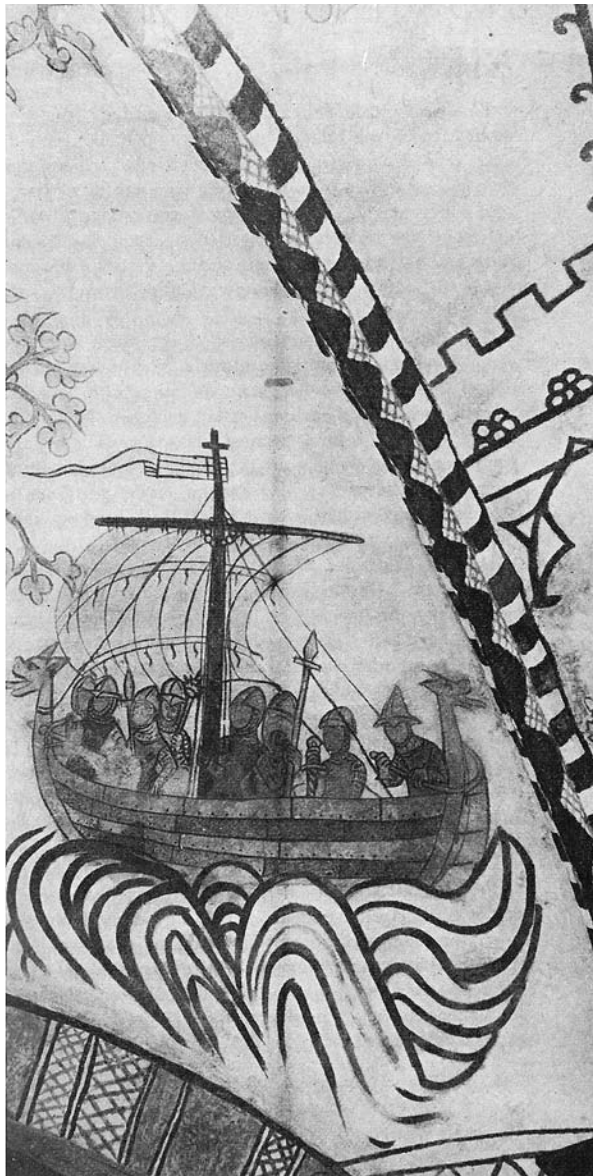
Renæssancen

Godsejerne opstillede principielt deres egne suveræne omregningstabeller, men hartkornet gav trods alt et nogenlunde sammenligneligt grundlag.

En takstbog fra 1647 anfører således:

1 td. rug eller byg	=	1 td. hartkorn	
1 td. gryn eller mel	=	2 td.	–
1 td. ærter	=	1½ td.	–
1 td. havre	=	½ td.	–

Et ledingsskib fra omkring 1200-tallet. Kopi af et kalkmaleri i Skamstrup Kirke ved Kalundborg

Søllandsm. Aaboemaal.

Wiborg Pund Smør / Anslagen i harte Korn /

11 pund	- -	7 $\mathcal{L}$. 2 ft.	7 $\mathcal{L}$. 2 $\frac{1}{2}$ skp. 2 alb.
12 pund	- -		8 $\mathcal{L}$. harte Korn.
13 pund Smør	-	8 $\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$. 1 ft.	8 $\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$. 1 ft. 1 fr. ar. 1 alb.
14 pund	- -	9 $\mathcal{L}$. 2 ft.	9 $\mathcal{L}$. 2 $\frac{1}{2}$ ft. 2 alb.
15 pund	- -		10 $\mathcal{L}$. harte Korn.
16 pund	- -	10 $\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$. 1 ft. Korn	10 $\frac{1}{2}$ $\mathcal{L}$. 1 ft. 1 fr. ar. 1 al.
17 pund	- -	11 $\mathcal{L}$. 2 ft.	11 $\mathcal{L}$. 2 $\frac{1}{2}$ ft. 2 alb.

24 Wib. Mark: Smør / er i Wib. pund / og mod h. R. som forst:

Da er:

$\frac{1}{2}$ Wib. M. S.	1 alb. harte R.	1 alb. 1 $\frac{1}{2}$ Penge.
1 Mark.	$\frac{1}{2}$ fr. ar. $\frac{1}{2}$ alb.	2 $\frac{1}{2}$ alb. $\frac{2}{3}$ Penge.
2 Mark.	1 fr. ar. 1 alb.	1 fr. ar. 2 alb. 1 $\frac{1}{2}$ Penge.
1 Volle S. 3 Mark.	$\frac{1}{2}$ skp. Korn.	$\frac{1}{2}$ skp. 2 alb.
1 lid Skaal. 4 M. S.	$\frac{1}{2}$ ft. 2 alb.	3 fr. ar. 1 $\frac{1}{2}$ alb. $\frac{1}{2}$ Penge.
5 Mark.	$\frac{1}{2}$ ft. 1 fr. ar. 1 alb.	1 skp. 1 alb. 1 $\frac{1}{2}$ Penge.
6 Mark.	1 ft. harte Korn	1 skp. 1 fr. ar. 1 alb.
7 Mark.	1 ft. 2 alb.	1 $\frac{1}{2}$ skp. 2 $\frac{2}{3}$ Penge.
1 ft. Skaal. er hore		
1 Tounf. 8 M. S.	1 ft. 1 fr. ar. 1 alb.	1 $\frac{1}{2}$ skp. 1 fr. ar. 1 $\frac{1}{2}$ Penge.
1 Staab.		
9 Mark.	1 $\frac{1}{2}$ skp. Korn	2 skp. harte Korn.
10 Mark.	1 $\frac{1}{2}$ ft. 2 alb.	2 skp. 3 alb. $\frac{2}{3}$ Penge.
11 Mark Smør	1 $\frac{1}{2}$ ft. 1 fr. ar. 1 al.	2 ft. 1 fr. ar. 2 alb. 1 $\frac{1}{2}$ P.
$\frac{1}{2}$ P. eller 12 Wib. M. S.	2 ft. Korn.	2 $\frac{1}{2}$ skp. 2 alb.
13 Mark.	2 ft. 2 alb.	2 $\frac{1}{2}$ skp. 1 fr. ar. 1 a. 2 $\frac{2}{3}$ P.
14 Mark.	2 ft. 1 fr. ar. 1 alb.	3 skp. 1 alb. 1 $\frac{1}{2}$ Penge.
		15 M.

1 læs enghø	= 1 skp. hartkorn
1 td. Humle	= $\frac{1}{2}$ td. -
1 td. Honning	= 6 td. -
12 gæs	= 1 td. -
24 høns	= 1 td. -
24 svins olden	= 1 td. -

At en tønde på Sjælland så ikke nødvendigvis var af samme størrelse som i Jylland så man behændigt bort fra.

Standardisering var ikke trængt helt igennem, og da slet ikke kontrol af måleredskaberne.

Enevælden

Ved enevældens indførelse i 1660 var landet efter flere successive krige, blandt andet 30 års krigen, stærkt forarmet. Alle de "gamle" skatter var langt fra nok til at rette op på Rigets finanser, hvorfor Kongen, eller måske rettere hans embedsværk, så sig om efter alternative muligheder – med andre ord, ganske som det stadig praktiseres.

I en overgangsperiode indførte man f.eks. en *konsumtionsskat*¹ samt en *afgift på stempelpapir*. Det skæppede bare ikke rigtigt i kassen, måske fordi især førstnævnte afgift var ret svær at kontrollere.

En borgergruppe fremsatte så i Rentekammeret i 1660 et forslag om at forberede en jordværdiskat på landbrugsjord, baseret på *hartkornet som skatteenhed*.

Det var ret snedigt, da byerne ikke var skyldsat, men borgerstandens indflydelse var – efter Københavns belejring, hvor byens borgere havde ydet et væsentligt bidrag til byens forsvar – steget betragteligt.

Endnu før der var truffet endelig beslutning, indledtes forarbejdet, idet der i september 1660 udgik befaling til alle lensmænd, kapitler og godsejere om at indsende afskrifter af deres jordebøger.

Man var selvfølgelig klar over, at disse næppe alene kunne lægges til grund for en *Matrikel*², og *Kammerkollegiet* anbefalede derfor at sætte alle ejendomme i hartkorn, dels på grundlag af jordebøgerne, og dels på grundlag af nye jordebøger, som skulle udfærdiges på lensmændenes foranstaltning.

Man opgav dog på forhånd at få en absolut retfærdig og jævn fordeling af hartkornet; det vigtigste var jo at komme i gang med opkrævningen. Intet er forandret i mellemtiden, jfr. f.eks. nutidens ejendomsvurderinger, hvorfor der fra starten opstod skævheder mellem de forskellige egne.

Allerede i 1664 var man derfor klar til næste skridt, nemlig at oprette *kommissioner*, som skulle værdisætte jorden, et arbejde som resulterede i *Amtsskrivermatriklen*, der fik navn efter de personer, som reelt lavede den, og hvori man opgjorde *landets samlede hartkorn til 443.863 tønder*.

Selv om man havde gjort sig store anstrengelser, stod det dog ret hurtigt klart, at der stadig var problemer med fordeling.

Dels var grundlaget principielt de gamle jordebøger, og dels kunne de enkelte ejendomme indenfor det samme gods nok sammenlignes, men over større områder var der fortsat store uligheder. Dertil **kunne** det vel ikke udelukkes, at enkelte individer – naturligvis af ren vanvare – havde ”glemt” at få det hele med!

Man gik derfor over til en overordentlig omfattende revision af grundlaget, og allerede i 1681 startede det dermed forbundne fysiske arbejde.

Grundprincippet for udarbejdelse af den nye Matrikel var at finde udtryk for den enkelte ejendoms skatteevne gennem *bonitering*, dvs. vurdering, af jordens ydeevne kombineret med en *skematisk* opmåling, hvilket skal forstås som opmåling af de enkelte marker, men uden direkte sammenhæng med omgivelserne.

Ved at sammenholde hartkornet med ejendommens geometriske areal kunne skatteevnen udtrykkes som et tal, og da begrebet tønder hartkorn var indgået i befolkningens begrebsverden, valgte man denne betegnelse som *enhed*.

Enheden ændrer betydning

Fra at være et udtryk for bøndernes landgildeydelse gik hartkornet hermed over til at angive et bestemt jordareal af bedste kvalitet eller et hertil svarende, altså større, areal af ringere kvalitet.

Som enhed for arealberegningen valgte man samtidig enheden tønder land (tdl.), der blev defineret som normalarealet (af bedste kvalitet) for *besøning med 1 td. (hart)korn*.

Samtidig blev det fastsat, at arealet af 1. tdl. skulle svare til 14.000 *alen*^{2,3}.

Matriklen blev overvejende godt modtaget, men der var dog også skeptiske røster.

I indledningen til Matriklen lovpriser arbejdet i et digt af Jørgen Dinesen Oxendorph (medlem af Rentekammeret):

2 Betegnelse for et register, fortegnelse, protokol o. lign.

3 Svarer til ca. 5.516m², da en alen er ca. 0,628m.

”En fuldkommen landmåling hvor retfærdigheds øje med skiftende kæde og skarende vinkel uden mindste at give eller mindste at tage, har målt, afsnoret, synet og afsigtet og alting nedskrevet i evigheds protokol.”

”En vellignet Matrikel, hvor retfærdigheds hånd med ziffer og nummer efter hver mands ejendom beregner hver mand til skat, som alle er kongen skyldige”

At der også var en noget divergerende opfattelse af arbejdet, kom til udtryk hos den historiske forfatter, Chr. Thestrup, der, i en bog om Danmark og Norges krigsarmatur i 1756, betegner landmålerne som drukkenbolte, der aldrig var ædru, når de red ud i marken for at måle op, og – hvad nok også kan betegnes som mindre heldigt – lod sig bestikke samt ikke mindst, at de næppe kendte forskel på øst og vest!

Efter sigende kunne man også mange steder se landmålerne vandre hvileløse over markerne med raslende jernkæder for efter døden at rette de fejl, de begik i levende live.

Det unge demokrati

Matriklen holdt dog i mere end 150 år og blev først i 1844 afløst af en helt *ny* og principielt stadig gældende *Matrikel*.

I forbindelse med den blev der bl.a. gennemført en landsdækkende ny bonitering, baseret på en konkret *normaljord*.

En dertil nedsat Kommission udpegede nemlig i *Karlsunde Mark*⁴ på selvejer *Niels Nilausens tofte*,

sønden fra den østre side af hans stuehuslænge, et egnet areal.

Denne tofte indeholdt jord, der som Kommissionen betegnede den, var så udmærket god, at videre eftersøgning andre steder i landet efter jord som grundlag for taksation ved matrikulering var ufornöden.

Det kongelige Rentekammer satte denne jord til *takst 24* og fastsatte, at den skulle tjene som *grundlag for taksation overalt*.

Hele Kongeriget, både land og by, blev derfor takseret i forhold hertil – i intervallet mellem 24 og 1/16 – idet dog strande, klitter og veje m.m. blev sat til takst 0.

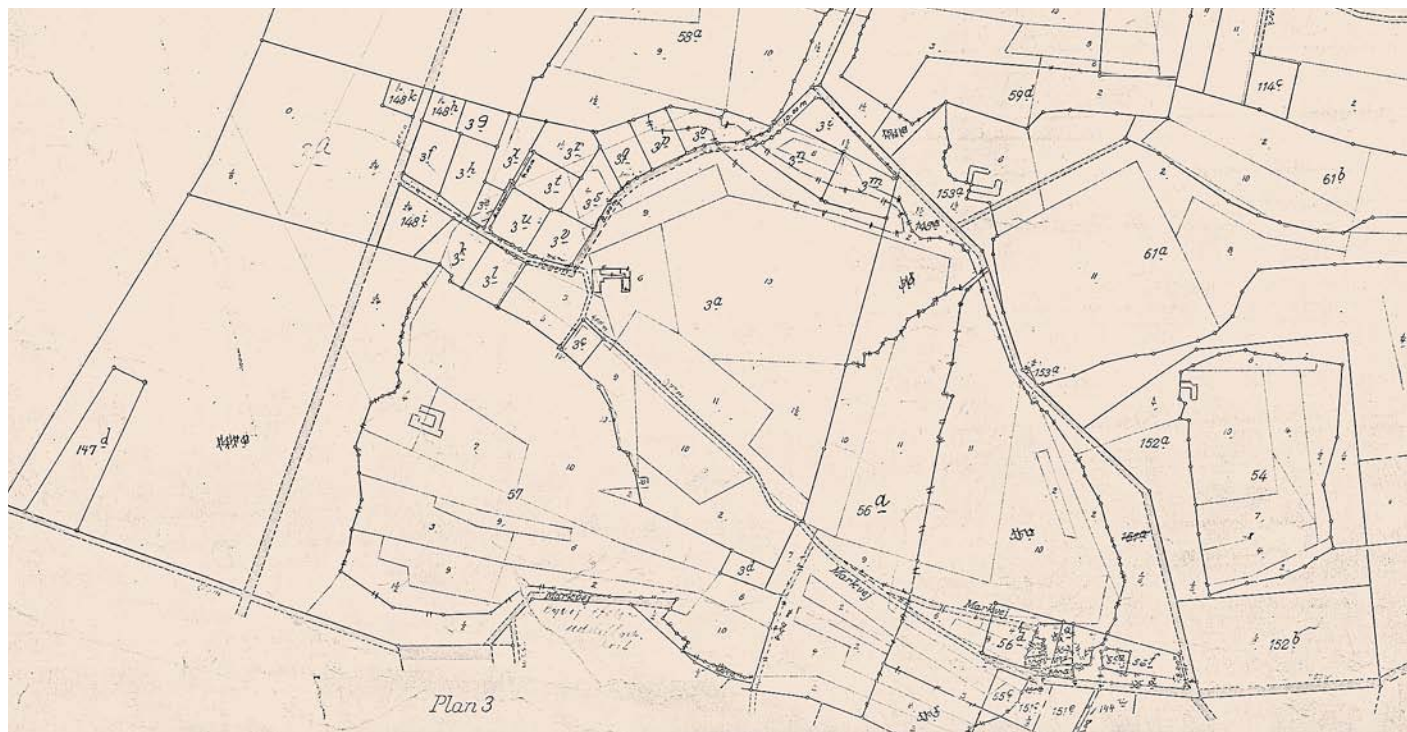
De enkelte lodders *geometriske* areal blev fundet gennem en fuldstændig ny og *systematisk* opmåling af alle jorder, dvs. der blev skabt umiddelbar sammenhæng mellem en ejendoms enkelte lodder og naboejendommene (indenfor ejerlavet).

Efterfølgende fandt man ejendommenes boniterede areal ved at multiplicere taksten med det geometriske areal.

Det samlede *boniterede* areal for hele landet blev herefter sammenholdt med det tidligere omtalte samlede hartkorn, hvorved man fandt frem til, at 73.376 alen² boniteret areal repræsenterede 1 td. hartkorn.

Af praktiske grunde – der forestod et større omregningsarbejde – valgte man dog at ændre dette tal til 72.000 alen², der i kongelig resolution af 06. april 1831, blev fastsat som *enhed* – kaldet *unitet*.

4 Nordvest for Køge.

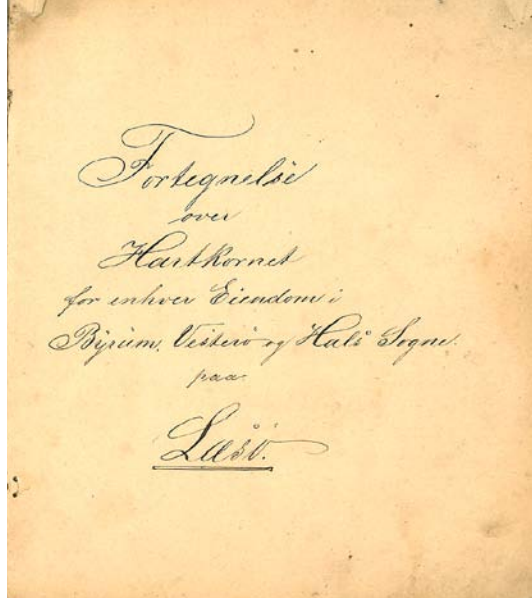
Et udsnit af et i 1950 omtegnet Matrikelkort for Vesterø By, Vesterø, øst for Strandvej og nord for Søndre Kirkevej – og løbende ajourført ved håndtegning – med bl.a. takstgrænser indtegnet.

For så vidt var denne faktor egentlig temmelig ligegyldig, for reelt kunne man jo bare have brugt det boniterede areal direkte, men man havde i regeringskredse (og måske ikke helt ubegrundet) den opfattelse, at man skulle vogte sig for at ændre for meget på begreberne, og folket havde jo – som man allerede havde bemærket sig i perioden efter 1680'erne – vænnet sig til hartkornet som grundlag for beskatning.

På grundlag af den systematiske måling blev der fremstillet *Matrikelkort* i målforholdet 1:4000 over alle landområder, og på disse kort blev grænserne for de enkelte takserede arealer indtegnet.

Matrikelkortene

Matrikelkortene blev udfærdiget over de enkelte ejerlav som såkaldte "*Ø-kort*", dvs. at de enkelte kort

kun beskæftigede sig med det konkrete ejerlav og ikke nødvendigvis havde identiske grænser med tilgrænsende ejerlav i samme sogn eller ejerlav i andre sogne.

Denne mulige diskrepans gav i øvrigt anledning til adskillige problemer i nutiden, da de gamle analoge Matrikelkort i 1990'erne skulle digitaliseres, idet en sådan proces ikke tolererer afvigelser i sammenfaldende grænser.

Købstæder, flækker, ladepladser m.v. blev dog først opmålt og skyldsat i perioden 1860-1880 og de dertil hørende Matrikelkort tegnet i målforhold 1:800. Man kan i den forbindelse nok undre sig over, at der blev brugt ressourcer på at bonitere jord i byområder, men sådan skulle det være.

Nyere tid

Begrebet hartkorn blev fastholdt langt ind i det 20.

århundrede. I byerne blev det først afskaffet i 1958 og på landet i 1969. Besynderligt nok var hartkornet indtil da også det eneste, som interesserede de fleste kreditinstitutioner som grundlag for deres långivning – ejendommens geometriske areal var der underligt nok, selv i centrale byområder, ikke grund til at beskæftige sig med!

Som et kuriosum skal det lige nævnes, at man så sent som i 1949 nedsatte en *Jordboniteringskommission*, som bl.a. barslede med en ny skala for boniteringen baseret på, at jorderne skulle takseres i intervallet 0-100. Årsagen hertil var den ganske enkle, at 24-skalaen var for besværlig at anvende, bl.a. fordi samfundet i alle andre henseender anvendte decimalsystemet, bl.a. ”bryder” regnemaskiner sig ikke om 24-talsystemet!

Kommissionen udgav i april 1953 en lille tabel, som bl.a. skulle anvendes af vordende landinspektører, der helt ind i 1960'erne blev undervist i og skulle aflægge prøve i bonitering ved at taksere et areal med varierende jordtyper. I praksis fandt den nye skala dog aldrig anvendelse.

Endelig et par faktuelle tal om tønder, skæpper m.m. En tønde deles i 8 skæpper, som igen er 4 fjerdingkar á 3 album, altså er 1 td. det samme som 96 album, forholdstal, som er gældende for såvel boniteret som geometrisk areal.

1 td.	hartkorn	svarer til	72000	alen ²	boniteret areal,			
1 skp.	-	-	-	9000	-	-	-	
1 fjk.	-	-	-	2250	-	-	-	
1 alb.	-	-	-	750	-	-	-	

Årsagen til, at man valgte netop 72000 som unitet var – som nævnt – dels, at tallet kun afveg en smule fra det helt korrekte og gav lettere omregninger, men også, at man – som det fremgår af ovennævnte tabel – opnåede ”pæne” og næsten ”runde” tal ved underdeling. I den forbindelse skal man nok også medgive, at den oprindelige opgørelse af landets samlede hartkorn var behæftet med overordentlig stor usikkerhed, så om man brugte 73376 eller 72000 gjorde ikke den store forskel og specielt ikke, da hele processen jo egentlig kun drejede sig om at få penge i kassen.

Tilsvarende – hvad angår *geometrisk* areal:

1 td. land svarer til 14000 alen ²	
1 skp. - - - 1750 -	
1 fjk. - - - 583 -	
1 alb. - - - 146 -	

Så her har man altså ikke været så heldig med ”pæne” og ”runde” tal, og som det i øvrigt fremgår af foranstående tabeller, skal man være varsom med at blande begreberne sammen.

Men det er da ganske pudsigt, at rummålet en

tønde i tidens løb er konverteret først til et flademål og siden til et begreb.

Hvad angår måleenheden ”tønde land”, lever den sådan set i bedste velgående, specielt på landet, selvom arealdefinitionerne tønde, skæppe, fjerdingkar og album, i lighed med enhederne tommer, fod, alen, mil, pund, pægl, pot m.m., blev afskaffet ved lov i 1907 med en overgangsperiode på 5 år, men det er jo også kun godt 100 år siden! Så sent som for bare 40-50 år siden kunne man ind i mellem støde på aftale om køb af en byggegrund med et areal på en skæppe land (altså knap 700 m²).

For at få det hele på plads skal det endelig nævnes, at der tilsvarende også er forekommet bro-, konge- og kirketiendehartkorn, tillige med mølle-, fiskeri- og færgeskyld. Men det er jo, som man siger, en helt anden historie.

Ole Rohde Andersen er født i Dronningborg i 1936. Blev student fra Randers Statsskole og derefter cand. geom. i 1963. Praktiserende landinspektør til 2014. Har boet på Læsø siden 2002.

Sømand på langfart og i allieret tjeneste

Den 5. maj 2015 var 70 års-dagen for Danmarks befrielse, men for USA varede 2. verdenskrig endnu nogle måneder. Både før og efter 1945 tog mange læsøboer og i det hele taget unge mænd fra småøer og kystnære områder ud at sejle og mange på langfart. Nogle vendte først tilbage til deres hjemegn adskillige år senere.

Oftest er det Modstandsbevægelsen, man hører om i forbindelse med 2. verdenskrig, men der var 7-8000 danskere på allieret side. De fleste som søfolk på Liberty-handelsskibe, der fragtede vigtige forsyninger til de allieredes kamp, andre som soldater i allieret tjeneste.

En af disse mange unge mænd var min far Tage Jacobsen, født den 11. maj 1922 i Vesterø. Han var den fjerde ud af en søskendeflok på ni. Forældrene var husmand og fisker Julius Peter Jacobsen og hustru Olga Marie, f. Olesen. Jeg vil i det følgende prøve at beskrive, hvordan det har været at sejle på langfart og meget af tiden som sømand i allieret tjeneste på bl.a. Liberty-skibe. Artiklen bygger på dagbogsnotater, beskrivelser, billeder samt breve sendt hjem til familien på Læsø.

Udlængsel og hjemve

Min far blev konfirmeret den 5. april 1936 i Vesterø kirke og kom umiddelbart herefter ud at sejle, kun 14 år gammel.

1936 – M/S Hans Larsen.

Den 22. april fik jeg min første Søfartsbog udstedt i Vesterø, og lørdag den 2. maj blev jeg mønstret med M/S Hans Larsen af Frederikshavn. Sejladsen var rødspætter til København, torsk til Oslo og en enkelt tur til Kiil i Tyskland med fisk. En tid sejlede vi iset fisk fra Frederikshavn-Gøteborg og derefter kom vi til Thyborøn og skulle deltage i plantning af småyngel. Vi blev kaldt hjem og skulle afløse Læsødamperen, der skulle i dok den 20. oktober. Den 29. november lastede vi torsk til Oslo, men da det blæste op til styrke 7-8 gik vi ind til Skagen. Den 3. december var vi på vej hjem igen, og det blæste meget hårdt. Vi var 2 drenge ombord, og da skipperne ikke ville risikere, at vi blev slået udenbords, blev vi lukket nede i lukafet. Den 6. december afmønstrede jeg og kom med far ud og fiske.

Efter at have fisket med sin far Julius Jacobsen på

Tage som kahytsdreng i Frederikshavn.

Foto: privat eje

FN 162 Ingrid i nogle måneder, går turen den 28. marts 1937 til København sammen med en del andre Læsødreng for at søge hyre. Bagagen er en hjemmesyet køjesæk, øverst heri Det Ny Testamente og 30 kr. på lommen. Indlogeret på Sømandshjemmet Bethel i København begynder han at søge hyre og kommer med D.F.D.S.'s passagerskib Kong Håkon, som sejler på Oslo. Da skibet skal i dok, og kvasen M/S P. Jerup ligger i København, melder der sig lidt hjemve, og det er fristende at tage en tur hjem

til Læsø. Så går turen igen fra Læsø til København, og igen får han hyre som kahytsdreng på bl.a. S/S Trondhjem, som sejler på Vestnorge og Stetin, og julen holdes ombord på S/S Trondhjem. Da skibet skal i dok i Frederikshavn, *"var jeg lige et lille svip hjemme, jeg kom hjem om lørdagen og rejste igen om mandagen"*. På en tur i Nordsøen har der nok været lidt søgang, som igen har rørt ved hjemveen, for: *"pasert Læsø Trindel kl. 18, vindstyrke 3. Skyfrit"*.

Frem til den 19. december 1938 tager han hyre på forskellige skibe, nu med efterhånden nogen sejlerfaring som jungmand, hvilket giver lidt mere på lommen. Julen 1938 skal dog holdes hjemme på Læsø efter sidste års jul på S/S Trondhjem:

Den 19.12.1938: Afmønstring fra S/S Trondhjem.
Naa i dag skal jeg saa afmønstres, det var ellers meningen at jeg skulde have været med til Stetin, men jeg vil være sikker på julen på Læsø. Hjemme ved de ikke, at jeg kommer.

Januar-februar 1939 fisker han igen med sin far på FN 162 Ingrid. Langfarten og eventyret lokker dog stadig forude, og juni 1939 går turen atter til København med indlogering på Sømandshjemmet Bethel og hyre nu som letmatros med Kulkompagniets skib N.C. Mondberg, som sejler kul og koks på Nord- og Østersøen.

Igen passerer Læsø Trindel: ***Søndag 23. juli 1939.***
Vi har lige passeret Læsø Trindel kl. 11. Jeg har formiddagsvagten.

August 1939 udskiftes den beskidte kulhyre på N. C. Mondberg med hyre som letmatros på S/S Ellensborg, der sejler på Methill, Skotland. Den 1.

september er krigen mellem Polen og Tyskland brudt ud, og på turen til Skotland opleves det første uro-signal:

Den 11. september 1939: *I aftes kl. 8 blev vi prajet af en Ubåd, jeg var til rors og skipperen gav Ordre til Haardt Styrbord samtidig med at han varsko Stop til Maskinen, så kom 1st Styrmand op på Broen og Ubåden morsede til os hvor vi skulde hen. 1st Styrmand morsede igen vi skulle til Methill i Skotland og efter jul til København. Så ønskede Ubåden os en god og fredelig rejse og forsvandt.*

Den 12. september 1939: *Vi har land i Sigte og venter at være inde i Morgen aften, Vi går på Udkig hele døgnet rundt, i går fik vi udleveret redningsbælte, som vi løber med hele tiden, når vi er til Rors eller på Udkig.*

Da de ankommer til Methill, må de først ligge til ankers uden for havnen sammen med 10 andre danske skibe, og da de kommer i havn, er der udgangsforbud. Den 24. september er skibet tilbage i København.

Beslutningen er nu taget. Lysten og modet til langfartssejladser er større end hjemveen. Min far ringer derfor hjem til Læsø og fortæller om sin beslutning. Hans mor beder ham om først at komme hjem en tur, men han lover at komme hjem, så snart krigen slutter. Allerede 3 måneder senere får han besked om, at hun er død, hvilket han naturligvis ikke var forberedt på kunne ske, da han sidst talte med hende.

På langfart til New York

Den 1. oktober 1939 starter turen fra København sammen med en besætning, som har fået hyre på tankskibet "Penelope" af Panama – først med ekstratog til Helsingør, så videre til Gøteborg. Efter et par dage på hotel der er M/S Kungsholm klar, og turen går til New York. Rejsen varer ca. 3 uger, men efter ankomst til New York og et par dage ombord på Penelope får alle af daværende Sømandsunion i New York besked på at gå i land. Det skal ske så hurtigt, at ingen får tid til at tage alle deres ejendele med. Mange flytter ind på det store amerikanske sømandshjem "The Seaman's Institute", men efter nogle nætter i sovesale med 100 personer starter for min far et nyt kapitel som besætningsmedlem på J. Lauritsens skib S/S Laila. J. Lauritsen havde kontor i New York, og skibet havde ikke været i Danmark, siden det i 1936 forlod Helsingør Skibsværft som nybygning.

Januar 1940. S/S Laila. En jul og et nytår til søs.

Ja, så kom jeg atter ud at sejle denne gang med et af J. Lauritsens skibe, som er Charter til et Amerikansk Selskab. Laila er på 3000 tons. Oliefyring. Den sejler i fast fart på Sydamerikas Vestkyst ca. 15-20 pladser anløber vi på de 65 dage rejsen vare. Rejsen er fra New York og ned til Coronel Kanal, som er en af de sydligste pladser. Vi ligger som regel kun i land nogle få timer, på enkelte pladser ligger vi natten over. I Valparaiso ligger vi et til to somme tider fire døgn. Lasten består hovedsagelig af stykkegods fra New York og til kysten. Og salpeter til New York. Bananer og lignende fra Orkild og til Valparaiso.

Min bedste skibskammerat Villy Sørensen fra Skanderborg og jeg kom på vagt med 2. styrmanden.

Vi har det virkelig godt sammen vi tre. Villy har ikke brugt sin hyre til tøj, og jeg har mistet det meste af mit. Resultatet er, at når vi bliver purret ud, er det om at redde sig de første og bedste sokker, skjorte eller bukser, resultatet er til tider ret broget, når vi tørner til med en sok af hver farve eller skjorte, der er henholdsvis for stor eller lille.

Juleaften gik vi gennem Panamakanalen (ca. 35-40 graders varme). Kl. 6 aften fortøjrede vi i Kristobal for Bunkers. Mig og Villy skulle så spise vores julemad kl. halv 6 fordi vi skulle på vagt kl. 7. Julemaden bestod af And og Risengrød samt en stor lagkage som desert med dertilhørende snaps. Anden var en del sej efter 20 dages forløb i isboksen. Men grøden og snapsen var god. Saa kl. 7 tørnede vi til på dækket. Vi skulle se efter at alt var klar på dækket da vi

*Skibet S.S. Laila og besætningen herpå.
Foto: Privat eje.*

Jordskælv i Callao, Chile 1940. Foto: Privat eje.

skulle sejle kl. 6 morgen til New York, og der skulle fyldes vand. Naa, da vi saa kom ned agter i messen ved 9-tiden var der høj stemning, da et par af matroserne havde lokket hovmesteren til at udlevere dem lidt øl og snaps, en cognac til kaffen var det også blevet til. Kaptajnen havde også sendt en kasse cigarer til os samt julepakker fra Sømandsmissionen med gode varme sokker og halstørklæder (vi havde 30-40 graders varme). Vi havde fået besøg fra et engelsk skib af fire halv- eller snarere helfulde engelskmænd. Den ene af dem havde sat sig oveni lagkagen uden nogen havde bemærket det. Stort blev postyret, da vi ikke kunne finde denne aftens herlighed, som vi alle havde glædet os til. Da sagens alvor gik op for os, dulmede vi sorgen med et ekstra glas

cognac. Værre var det, da Villy og jeg kom på dækket og så, at der var et stort hul på slangen, som førte bunkersolien i tanken, og det havde flydt ud over hele dækket. Resten af juleaften gik med at øse og vaske olie af.

Nytårsaften på vej til New York havde vi Nordøst storm med 16 graders frost. Kokken kunne ikke holde styr på gryderne i kabyssen, så der blev ikke anden nytårsmad end som skidenæg. 1. styrmanden lå på dørken i radiatorummet og hørte avis om krigen i Europa, som han så skrev ned til os. Ja, det var meget dårligt vejr vi havde den aften, og det var så koldt at gå på udkig.

Da vi gik gennem Panamakanalen for sydgående fik vi post ombord. Jeg fik da brev om, at mor var død på Frederikshavn Sygehus før jul.

Ufrivillig pause i langfarten

Der sejles således i fast rutefart mellem New York, Boston og Sydamerika indtil den 9. april 1940, hvor der bliver lang pause i langfarten pga. Danmarks besættelse. Efter ordre fra Admiralitetet i England skulle S/S Laila og 4 andre af Lauritsens skibe lægges op og overtages af Chile for efterfølgende at indgå i flåden. Hvordan dette får indflydelse på besætningsmedlemmernes hverdag, beskrives bedst i følgende dagbogsnotater samt breve til familien på Læsø.

Den 8. april om morgenen var vi på vej ud fra Callao i Peru, da der kom ordre om at vende om og afvente ordre. Dagen efter erfarede vi, at tyskerne havde besat vort lille land Danmark. I næsten 2 måneder lå vi på samme plads for ankers og oplevede her det store jordskælv, hvor mange menneskeliv gik tabt. Flere timer efter kom flodbølgen, som udartede sig på den måde, at det ene øjeblik stod skibet næsten tørt, for i næste øjeblik at ligge med lodrette ankerkæder. Efter et par måneder blev vi ordret ned til Talgahuano i Sydchile, hvor vi skulle lægges op sammen med 4 andre af J. Lauritsens skibe, indtil krigen er forbi.

1940. S/S Laila oplagt i Talgahuano, SA

Den 10.10.1940. Kl. 4 morgen.

Kære Far og Søskende,

"God morgen". Ja jeg er vagtsmand i denne uge. Kl. er nu 4 (dansk Tid 12 middag) saa jeg har kun 3 Timer igen. Jeg har lige spist min natmad og drukket min Kaffe og vil saa begynde paa dette Brev. Jeg vil lige stoppe Piben! Først mange tak for brevet som ligger her foran mig. Jeg haaber I har det godt Alle sammen og er raske, som jo er det vigtigste af alt. Ja sommeren i Danmark er vel forbi, nu er det Efterårsmåned-

ne der hyler i Mast og Trætoppene. Vi ligger jo her i Talgahuano for godt, nu er det på 4 Månede, og det ser ud til vi kan faa lov til at ligge mange gange 4 Maaneder, men ruster op det gør vi ikke, hele skibet er Banget og Blankskrabt udendbords. Der ligger jo 4 skibe mere af J.L.'s Liner her, saa helt ene er vi jo ikke, selv om det nok havde været det bedste. Skipperen her, sagde de, han vilde gerne give os 6 timers arbejdsdag i stedet for 8, men han enes ikke med de andre Skipper. Men vi har det også godt nok, vi faar udbetalt saa mange penge, at vi klarer os med sæbe, tobak og andre smaa fornødenheder, jeg faar 40 kr. om Maaneden og Matroserne 70 kr. Nu begynder det snart at blive sommer hernede. Indtil nu har vi kun haft Regn og Blæst. En regnbyge vi havde for noget siden varede kun 14 Dage, det er vist hvad de kalder en lille Byge paa den her ende af Kloden. Til jul saa er det Midsommer. Ja jeg har jo beskrevet Talgahuano for jer i mit sidste Brev. Det er vist en af de byer, hvor Raadden passer bedst på. Drikker man et glas, der ikke er kogt saa er der 99 % Sygdom i det. Gaar man i Land, og kommer til at sidde ned paa en Bænk eller lignende, saa kan man godt være sikker på at lopper og andet utoj følger en ombord. Hvis ikke der har været en Chilener og slaaet en ned forinden, som et par stykker fra S/S Lotta har været udsat for. De kom ombord i skjorteærmer. Nej, Danskerne er ikke godt lidt af Chilenerne....

Jeg har nu været inde og varme kaffekande og faaet fyr på piben igen. Klokken er snart 5. Vores Skipper har startet et hold elever til Engelsklæsning, det foregaar på Mellemdækket i 2eren, hvor der er lavet Borde og Bænke, saa har vi 2 Timer hver mandag aften, og vi er 32 mand i alt. Over i 4 Selma har Skipperen et hold, der lærer Spansk ogsaa en gang om

*I arbejde på
S.S. Laila.*

*Foto:
Privat eje.*

*Endnu
dansk flag på
S.S. Laila.*

*Foto:
Privat eje.*

ugen. I S/S Helga er der sammenkomst en gang om ugen, det bestaar af Sang og Musik, saa bliver der sunget en del Danske Fædrelandssange, saa snakker vi og diskuterer, og hvis der er nogen, der vil fortælle noget, saa er der indrettet en (eller noget lignende) Talerstol. Der er en Fyrbøder paa S/S Helga, som har levet 10 år blandt Indianere oppe i Ækvador, han har Taler nok til de næste 3 Uger. I alle skibene er der saa indrettet et "Lille Forsamlingshus", og der er Plads til et ubegrænset antal Personer, for er der ikke Plads paa Mellemdækket saa har vi hele Underlasten. Ja nu er kl. 5 saa jeg skal ud og rense Fyret i Byssen og Vand over til Morgenkaffe inden jeg skal purre Kokken. I morgen nat fortsætter jeg. God morgen.

Den 11.10.1940 Lørdag Morgen kl. 2.15.

Ja saa vil jeg fortsætte mit brev, men jeg har vist ikke stort mere at skrive denne gang. Jeg vil nu herefter skrive til jer hver 3die Uge, naar jeg er Vagtsmand. Vi er kun 3 mand, der gaar Vagtsmand efter at den ene Jungmand ikke kunne sove om Dagen, saa sov han om natten, og det var jo ikke saa godt naar han er vagtsmand saa han blev skejet ud som Vagtmand. Jeg haaber I har faaet de 2 Anvisninger som jeg har sendt, det er de sidste jeg kan faa foreløbig. Jeg vilde gerne have haft alle mine Penge udbetalt, men det kan jeg ikke faa før vi kommer ud at sejle igen. Paa S/S Lotta nedlagde Dæksfolkene og Fyrbøderne arbejdet, fordi de ikke kunne faa deres Penge udbetalt, men saa blev de sendt i Spjældt, og da de havde været der i en uge saa maatte de bøje sig for Overmagten og gaa i arbejde igen. I sidste uge var vi oppe at se en Film, som en Nordmand fremviste. Det var om Hvalfangst hernede Syd på, det var Billeder som han selv havde optaget. Han sagde, de kun var optaget for at vise dem for sin familie, naar han kom hjem til Norge, men som forholdene var

nu, saa kunde han ikke komme hjem, og nu da han var på besøg (hos en Dansk Hvalfanger) her i Talgahuano, saa vilde han vise os sine billeder (gratis). Det var ogsaa meget interessant og se. Vi saa hvordan de skød hvaler, og hvor de blev kogt. Der kommer somme tider en Hvalfanger eller Koger ind her, men det er mest Chilenerne. Der bor flere Skandinavere her. Der er en gammel Dansker der har været Lods her i flere aar, saa er der en Normand, som har en lille Travler, han sejler sommetider forbi os, og vi hilser paa ham. De andre Skandiavere er vistnok Hvalfangere. Den 24. i denne Maaned skal vi i Dok for at blive eftersat i Bunden, om den har taget nogen Skade efter Strandingen. Der er en lille Dok herinde, den eneste der findes paa denne side af Sydamerika. Det var i Valparaiso. Nu tror jeg, jeg vil slutte for denne gang. Jeg skal til at gøre lidt Bakstørn paa mit Kammer, jeg bor jo for mig selv, efter at Chilenerne er kommet i land har vi plads nok, saa der kan blive et Kammer til hver Mand. Nu de kærligste hilsner til jer alle sammen fra Tage.

Min adresse er: T. Jacobsen S/S Laila, A.J.Broom Co. Ltd. Casilla 910, Valparaiso, Chile SA.

NB. Om 3 uger kan jeg fejre 1aarsdagen for min Ansættelse i J.L. Jeg har nu snart 1 ½ aars sejl tid som Letmatros. Og jeg mener selv jeg er tjenlig til at komme ud som Matros, men nu er jeg jo sat fast her ombord, saa det bliver nok ikke foreløbig jeg kan komme ud som Matros. Med det Engelske gaar det ligesom lidt bedre. Jeg skal nu til at oversætte min Lektie til paa Mandag. Hovmesteren har anskaffet sig et lille Landbrug, som staar ude paa Fordækket, 2 Grise, 2 Kaniner og saa 2 Kalkuner som han begge har købt. De er saa magre de daarligt kan stå på Benene.

De kærligste hilsner til jer Alle Tage.

Den 6.11.40 S/S Laila.

Jeg er nu atter Vagtsmand og blevet færdig med igen at skrive til Far. I morgen skal vi begynde at gøre klar til at gaa i Dok. I dag har der været Præsidentvalg i USA. Roosevelt blev genvalgt. Italienerne er blevet spærret inde i Grækenland og kan hverken komme frem eller tilbage.

Den 16.2.41. Lørdag nat.

Vi ligger endnu i Chile på 8 måned og Krigen raser stadigvæk i Europa. Men nu har Chile taget S/S Frida, S/S Helga og S/S Lotta uden saa meget som at forhøre sig, om de kan købe dem. Om 5 timer (kl.8) skal det Danske flag stryges og saa sætter de Chilenerflaget op i stedet for.

Den 2.6. 1941. Talgahuano.

Kære Far og Søkende

Først vil jeg takke mange gange for det sidste Brev som jeg modtog, dagen efter jeg sendte Brev. At jeg har ventet med at skrive, er fordi at vi gaar og venter paa, at der skal ske noget. Det er nu 3 uger siden, at Chilenerne satte Flag paa Laila, men ellers er der ikke sket noget. Alt gaar i sin gamle Gænge. Vi arbejder, faar vores Kost og Penge paa Bogen. I morgen skal vi til at røre Maskinen, for Chilenerne er bange for, at vi har ødelagt noget i maskinen. De regner os for at være nogle forfærdelige Uhyre, som de skal passe paa. Den Dag de kom ombord og skulde skifte Flag (12. Maj) var der 12 Marinesoldater med Gevær og store Knive og ellers godt Bevæbnet. Men vi saa meget skikkelige ud, vi kunde bare ikke lade være med at grine lidt i Skæget, for de var saa komiske. I lørdags kom de også ombord og satte 2 maskingevær op paa Fordækket og

*Chilensk
militær på
S.S. Laila,
nu med
chilensk
flag. Foto:
Privat eje.*

Agterdækket. Vi blev jo lidt underlig til mode, (for jeg tror ikke Soldaten var rigtig klar over, hvad han stod med) men i løbet af 10 Minutter var de væk igen, det var bare en Officer der var ombord og varsko Mester at vi skulle være klar til at røre maskinen Mandag morgen. Jeg tror ikke vi faar lov til at blive ombord, hvis skibene skal ud at sejle. Skipperne ser nemlig helst at vi Alle sammen nægter at sejle for Chile for Skipperne ved nemlig, at de ikke faar lov til at føre nogen Skib for Chilenerne efter som de har opført sig. I Lotte forsøgte 3 mand at mønstre af, men fik ikke lov af Konsulen, saa paa den maade er vi overladt til Chilenernes for-godtbefindende, men selve den Chilenske befolkning er meget venlig imod os. Der er Tyfus Epidemi herinde, men vi har ikke mærket noget til det, det er vist ikke saa slemt. Vi er bare plaget med Bylder og Udslet på alle Skibene.

Under chilensk flag

Juli 1941 må min far pga. gulsot på hospitalet. Da han efter 14 dage udskrives, får han valget mellem at komme i land eller at sejle under chilensk flag. Han vælger det sidste for at komme væk fra Chile, og går om bord i S/S Laila, men får besked på at komme over i S/S Selma. Han befinder sig ikke godt sammen med ene chilenerne på Selma og går i land, men det forlanges af både konsul, politi og tidligere skippere, at de danskere, som valgte at blive på skibene, må klare sig selv, og de sendes tilbage til skibet. Der er i alt 5 danskere på Selma – resten er chilenerne. Efter tiden i Sydamerika kan danskerne gøre sig forståelige og tale spansk, så nogenlunde. Skipper og 1.styrmand på Selma er tyske og vil ikke tale spansk, men forsøger sig med tysk til de danske besætningsmedlemmer. Min far foreslår, de kommu-

nikerer på spansk, og da der ikke er enighed om det, fortæller han på sit ”bedste spansk”, hvad han mener om tyskerne, besættelsen af Danmark og skipperen i øvrigt. Det gav, som det nutildags hedder, et dårligt arbejdsmiljø, så efter at have lastet mel og træ til Valparaiso mønstrer nu de 3 danskere på et skib, der sejler Chile-New York og retur. De vil bare væk fra Chile, men i New York, hvor de har tænkt sig at afmønstre, nægtes de udgang, da skipperen er bange for, de vil ”rømme skib”. De må med tilbage til Valparaiso, hvor de 3 danskere får ordre på at forsvinde hurtigst muligt – og der udbetales ikke løn. De er klar over, at politiet venter på dem for at slå en klo i dem efter ordre fra Chile-skipperen, som ikke har fundet dem ”samarbejdsvillige”.

Væk fra Chile med kurs mod USA

December 1941 kommer de 2 danskere i kontakt med en ældre landsmand i Valparaiso:

”En gammel dansker (Christiansen fra Svendborg), som var kommet til Chile i 1921 for at være lods i Magellansstrædet, havde oprettet et redningsvæsen i Valparaiso, Chile - han forbarmede sig over os, da han erfarede vor skæbne og gav os arbejde ved sit redningshus og både. En formiddag gav han os besked om at møde op på havnekontoret. Da vi kom, var der en repræsentant for det nu chilenske rederi, Christiansen selv i en flot uniform og 2 civile. Derforuden var der en lille indtørret, vissen ældre mand – også i flot uniform med guld-wienerbrød på skuldrene og lang sabel. Jeg ved ikke, om han var havnekaptajn, men det viste sig, at han også var dansker. De 2 danskere kan vi takke

for, at vi ikke gik til grunde i Valparaiso. De fik gennemført, at vor hyre blev os udbetalt samt at vi fik 30 pesos (6 kroner) om dagen til vi kunne få hyre.

Den 31.3.1942, da redningshuset er kalket, vinduer og døre malet og redningsbådene ligeledes skrabet, pudset og malet, påmønstrer den jugoslaviske damper ”Wis”, som søgte en matros. En hollænder Jan og min far er ofte på vagt sammen. *”Når det var spisetid i det gode skib ”Wis” ringede kokken med en klokke. Vi mødte så op ved kabyssen med vores blikskål, som vi havde faaet udleveret ved påmønstringen. Heri fik vi et ubestemmeligt foder og fandt os en krog, hvor vi kunne sidde i skygge og spise. En gang om dagen nemlig om morgenen, når klokken lød, fik vi en væske i blikkruset, som kokken benævnte med det fornemme ord ”kaffe”. Hollænderen og jeg sov altid på dækket, rullet ind i en stump presenning. Der var ingen af os, der var for godt vant, men vi vilde dog ikke sove i samme lukaf, som de mere eller mindre mistænkelige subjekter besætningen bestod af.*

Skibet eller damperen ”Wis” laster salpeter fra Tocopilla (Chile) til New Orleans, men væk fra Chile vil de, og den første nat i New Orleans tager de flugten efterladende de få ejendele, de har på skibet. Den følgende dag, 1. maj 1942, møder de op hos shippingmaster Showard for at få ny hyre, og da han hører, de er rømmet fra ”Wis”, anbefaler han dem at holde sig på afstand af skibet, til det er sejlet, så de ikke sættes om bord igen. De får hver 2 dollars som forskud på hyre.

Pga. USA's indtræden i krigen dagen efter Japans angreb på Pearl Harbour den 7.12.1941, og kort tid efter Tysklands samt det allierede Italiens erklæren krig mod USA, er det nu Verdenskrig, som

også mærkes for de 2 sømænd i New Orleans. En nordmand fortæller dem, at havnen er spærret og al trafik standset, da havnen var fyldt med tyske undervandsbåde. Det er derfor svært at få hyre.

Efter 3 uger lykkedes det imidlertid via shippingmaster Showard at få hyre på S/S Florida, et kul-fyret dampskib, som er estonisk og oprindelig købt i Danmark i 1938 (P. Madsen hed det dengang). Det sejler under Honduras-flag, og ruten kan først oplyses, da skibet er i søen. Stor er skuffelsen, da Jan og min far erfarer, at rejsen går til Sydamerikas vestkyst, hvorfra de nærmest er flygtet. Forholdene i skibet beskrives dog som gode, selv om det er et gammeldags skib, og udover til Sydamerikas Vestkyst sejler de også til Philadelphia..

Den 4. juni 1942 (USA's Frihedsdag).

Vi er nu 2 døgn fra Antafogasta. Vi har haft maskin-stop 2 gange denne uge. Det er en gammel Plimsoller. Jeg havde aldrig troet, at vi kom saa langt som til Panama. Der er jo saa smækfyldt med Tyske U-baade i Karibien. En U-baad tog et stort skib 4 timer agter for os. Nu var vi saa uheldige begge og komme til at gaa foran en lille Konvoj. En Norsk Tankbaad blev torpederet, medens den laa og tog Lods, den var ikke mere end 3-4 Skibslængder fra land. Vi gik jo fra New Orleans til Panama (11 dage) og der blev torpedert 17 Baade paa den strækning i de 11 dage.

I Philadelphia må min far gå til lægebehandling pga. nyreproblemer – muligvis efter at have sovet udendørs på den jugoslaviske damper "Wis". Da behandlingerne kun synes at gavne lægens bankkonto, og da far hverken har tid eller råd til at være syg, afmønstrer han, køber togbillet til New York og

lader sig indlægge på Albany Hospital. Efter 14 dage udskrives han og sejler på USA's østkyst, bl.a. Nordfolk, Virginia og til Panama med stykgods, råsukker, kaffe og også mahognitømmer til bådebygning fra øen Bluff i Karibien. Nogle af turene er i konvoj. En konvoj var en samling handelsskibe fulgt af eskortefartøjer. De sejlede i en bestemt orden, f.eks. var det i de fleste konvojer kun det bagerste skib, rednings-skibet, og eskortefartøjerne, der måtte samle torpederede søfolk op. En konvoj kunne være flere kilometer lang og bred. Formålet med konvojen var at yde beskyttelse overfor handelsskibene mod fjendtlige angreb fra fly og undervandsbåde.

I allieret tjeneste på Liberty-skibe

Først lidt om Liberty-skibe – således kaldt af præsident Roosevelt, da "these ships will bring liberty to Europe". Liberty-skibe var seriebyggede fragtskibe, der blev produceret i USA under 2. verdenskrig. De havde en lasteevne på ca. 10.000 tons og sejlede med forsyninger, soldater, jeeps og andet krigsmateriel til de allierede lande. Byggetiden for det enkelte skib kunne være ned til en uge pga. en ny teknik – elektrosvejsning. Besætningen på et skib var ca. 40 personer, og de skulle have deres papirer i en slags plastpose om halsen, så de – i bedste fald – kunne identificeres, hvis de blev torpederet. Sømænd, som var fra de allierede lande, og som opholdt sig i USA, skulle sejle med Libertyskibe.

Den 1. april 1943 ankommer far så efter 35 timers togrejse fra New Orleans til New York, som nok helt fra starten af langfarten har været målet.

Han har nu lært så meget engelsk, at han uden besvær kan få papirer til sejlads med amerikanske skibe og optages i "Sailors' Union of Pacific" kaldet SUP. Han lejer et møbleret værelse på et pensionat i Dean Street, N.Y.

Den 13. Januar 1943. *Jeg har nu skrevet min Dagbog fra de sidste Skibe. Min Bog kan jeg jo ikke tage med ombord, for saa vilde jeg blive skudt som Spion. I stedet for skriver jeg datoerne ned på et stykke papir, saa naar jeg kommer i land skriver jeg ind i Dagbogen. Kl. er nu 3 Nat saa jeg maa nok til Køjs og læse min Avis. Det er lidt køligt, for Værtinden har lukket af for varmen for 4 Timer siden. Det er krigstid siger hun.*

Her kommer så det nedskrevne om sejladsen fra april 1943 - januar 1945.

Den 5. april 1943. Stephen A. Douglas.

Det var saa mit første Amerikanske Skib. En Liberty Baad er bygget på 10 dage og ser ud derefter. Vi gik fra New York til Halifax. Da vi var 2 dage ud for New York opdagede vi, at lasten var fyldt med vand. Vi skulde have gaaet ret til England, men maatte nu gaa til Halifax. Vi laa saa i Halifax i 2 uger og en Dykker var nede, men kunne ikke finde noget Hul, saa maatte vi tage Lasten ud. Stadig væk ingen Hul. En af Smørerne saa en Dag, at en ventil i maskinen stod åben og han spurgte IstMester hvad det var for en ventil. Saa maatte IstMester op til Skipperen og fortælle at vandet var kommet ind af Bundventilen, men den var blevet lukket nu. Vi tog saa lasten ombord igen og startede for England. Fem dage ud for Halifax mistede vi Konvojen en nat, og maatte gaa ind til San Johns New Found-

land. Endelig langt om længe kommer vi til Liverpool i England. Vi udlossede vor Last og tog Sand ombord for Ballast. Saa en Dag ud for Liverpool faldt Maskinen i Smaastykker og vi maatte gaa tilbage. Det tog 28 timer før vi var klar til at sejle igen og ankom New York 12. juli uden flere ulykker. Vi blev saa betalt af, og dem der vilde med igen kunne blive ombord. Not me.

Den 9. august 1943. S/S Edwin Markham.

Saa mønstrede jeg igen I en "Liberty". Vi gik til Nordfolk og kom i Konvoj til Casablanca (Vestafrika) 16 dage over. Vi udlossede vor Last og gik til Algier (Nordafrika) 4 dage, hvor vi lastede svære Automobiler, og tog 150 Amerikanske Soldater ombord. Vi havde ogsaa faaet tusind Tons Ammunition i underlasten. Vi gik fra Algier 7.30 om Morgen den 5. oktober og kastede Anker ved Malta om aftenen den 8. oktober. Den næste Aften fortsatte vi til Napoli. Hvor vi ankom den 11. om Morgen, det var kun nogle faa dage efter Tyskerne var smidt ud. Vi laa ude på Strømmen i to dage og gik saa ind og soldaterne kom i land samt deres Biler, men om Aftenen kom Tyskerne og bombede, saa der ikke var Tid til at losse Ammunitionen. Vi laa med aaben Luger og tusind Tons til at sende hele Skibet til vejrs med. Naa men Tyskerne blev trætte før de sænkede os og forsvandt i løbet af en halv times tid. Havnen var fuld af Skibe, som Tyskerne havde sænket før de forlod Byen. De havde ogsaa ødelagt alt Lys, Vand og Gasværk.

Vi gik saa tilbage til Oran med vores Fyrværkeri. Forlod Napoli 25. Oktober ankom Oran 1 November. Vi lastede nu noget Ammunition, og Lastbiler, Krane paa Biler, store Pontoner og alt andet Stof havde vi på Dækket, og Soldater paa Mellemdækket. Saa gik vi

CONFIDENTIAL

ALLIED FORCE HEADQUARTERS
APO 512

/rr
25 June 1944

File : AG 200.4.1-F

SUBJECT : Travel Orders

TO : Mr. Carl T. Jacobsen, American Merchant Seaman
Mr. Antonio Ciccio, American Merchant Seaman

1. You are authorized to proceed on the date and to the place (s) indicated below for the purpose of accomplishing an assigned mission :

To Biserte, Tunisia, on or about 26 June 1944.

2. Travel by military aircraft, rail and/or surface transportation is authorized.

By command of General WILSON :

R. E. LINES
Captain, AGS
Asst Adj Gen

DISTRIBUTION :

Individual.....	3
G-4 M & Tn. (Air)....	1
WSA	1
AG Records	1
AG WOI file	1

ALLIED
MILITARY CONTROL
DATE ARR. JUN 27 1944
M.B.

CONFIDENTIAL

Travel orders for Mr. Carl T. Jacobsen, juni 1944.

tilbage til hvor vi kom fra, Napoli. Den 12. November gik vi fra Oran, den 20. var vi i Napoli. Vi udlossede Soldaterne med det samme, men det tog en uge med det andet. Tyskerne bombede hver eneste Aften sommetider 3 gange om Dagen. Vi sejlede med svære Balloner højt svævende fra Agtermasten for at holde tyske Flyvere fra at komme ind over skibene. Agter havde vi store Beholdere til at udvikle Røgslør med. Et skib som laa to Skibslængder fra os blev ramt paa Fordekkeket og brændte. Flere Skibe blev bombet. Vi gik fra Napoli den 27. November og ankom Bizerte den 29., saa ventede vi på Konvoj til USA. Den 3. December om Aftenen gik vi ud for at møde Konvojen, og vi var slet ikke kede af at gaa tilbage til Fred og Ro.

Søndag den 12. December middag.

Paseret Azorerne med lidt daarlig vejr, farten er kun 5 Mil for vi venter paa nogle flere Skibe.

Julenat. Det halve af Konvojen er gaaet til Nordfolk, vi gaar til New York. Da jeg stod paa Udkig frøs jeg slem om Næsen, for Vinden var kold (Norden), og Sneen var begyndt. En jul ombord i en Amerikansk Baad er noget ubekendt. Og ikke som i en Dansk Baad, hvor vi faar Øl, Snaps, Cigarer og God Mad.

Det er vist julen 1939 i S/S Laila, der tænkes på. Den 12. januar afholdes der imidlertid julefest for danskere i New York.

Der bliver noget længere mellem dagbogsnotaterne, og nogle år senere efter hjemkomst fra USA er der lavet en sammenskrivning eller beskrivelse af den sidste tid, dvs. ca. 1 ½ år af sejltiden med Liberty-skibene.

En del af besætningen på James Otis i begyndelsen af 1945. Foto: Privat eje.

Året 1944 sejles der fortsat med Liberty-skibe fra New York og igen til Italien:

Efter 23 døgn's sejlads ankom vi til Neapel, hvor vi lossede i 14 dage under konstante flyangreb. I begyndelsen af marts var vulkanen Vesuv i stort oprør. Det største i mange år. Det var et fantastisk skue at se, når den glødende lava sprøjtede mange hundrede meter til vejrs for så at dale ned og flyde langsomt ud over Vesuv. Det kunne ses vidt omkring og var om natten en god vejviser for tyske flyvere. Fra Neapel gik vi til Oran, hvor vi lastede franske soldater og vogne

til invasionen på Corsica. Jeg havde under betjening eller snarere medhjælper ved en af luftkanonerne fået en muskelsprængning i venstre overlår og måtte tro på at lade mig indlægge på hospital. S/S William Thornton blev ved Corsica sprængt i luften. Alle mine gode skibskammerater gik til. Hospitalet hvor jeg tilbragte 2 uger var et USA felthospital. 14 feltsenge i hver telt. Jeg var så heldig at komme sammen med 2 andre søfolk – ellers var det udelukkende soldater. Den 28. marts blev jeg atter udskrevet. Kom på tommelfingeren op at køre med en militærvogn ind til Algier.

Fra marts til juni foregår transporten til Liberty-skibene med fly:

1.maj 1944 på vej til Gibraltar med et USA transport-fly. Det tog os 4 timer at flyve turen. 42 mand sidder vi i rækker og stirrer på hinanden. En engelsk officer sad over for mig og forsikrede os om, at der var overhovedet ingen grund til at være nervøs. Knap 2 måneder senere er en del af os på vej tilbage til Algier igen – også med fly denne gang. Vi ankom til Algier den 21. juni k 19. Efter en uges forløb får vi atter en skrivelse udleveret, hvor der som overskrift står: "You are hereby assigned to a secret mission" – og den 28. juni er vi atter i flyve-maskine på vej øst til Bercerte i Marocco, tæt på grænsen til Tunis. En kort tid er gået, og jeg er atter tilbage i et Libertyskib S/S William B. Travis.

Januar 1945: Meningen var, at jeg ville tilbringe julen i land, men da der var stor mangel på søfolk var jeg atter ude som bådsmand, da der var gået en måned med skibet S/S James Otis. Dagen før lillejuleaften sejlede vi for Antwerpen og havde meget dårligt vejr hele rejsen.

Lasten bestod af soldaterudstyr og fødevarer. Tyskerne havde opfundet en raketbombe og de passerede jævnligt over os på vej til England. En formiddag jeg var oppe i formasten for at ordne noget ved et dækslys kom en tysk flyver pludselig meget lavt og smed sin bombe i skibet foran os og forsvandt. Jeg fik nok at gøre med at klamre mig fast.

Antwerpen var først lige besat af de allierede. Vi var den første konvoj, der var der. Det var derfor et meget uroligt sted at være. Vores gamle antiluftskytsskanoner var i virksomhed hele tiden. Til betjening af dem havde vi 21 kanonere, og vi skulle kun gå til hände

(det var ens i alle Liberty-bådene).

Efter 14 dages forløb var vi udlosset og skulle gå til Bristol for ballast.

Januar måned 1945 var meget stormfuld og med et tomt Liberty-skib var det en meget ubehagelig sejlad. Kl. 2 nat løb vi på stenrev og fik hele bunden revet op. Maskinen blev løftet 2 fod og vandet trængte ind i maskinrummet, hvorved lyset gik ud. Vi befandt os mellem Plymouth og Falmouth. Klokkeren 14 kom en stor slæbebåd med pumpemateriel, som blev rigget an og efter kort tid var det højvande og vi blev halet klar af stenene. Vi havde da stået og hugget i 12 timer så pumperne kunne knap holde os flydende. Men for fuld tryk slæbtes vi ind til Plymouth og blev sat ind i dokken med det samme. Det viste sig, at reparationen ville blive for omfattende, da der var sket for megen skade.

Et nyt Liberty-skib samledes i USA på ca. 10 dage. Vores reparation ville tage mindst 3 x 10 dage. Resultatet blev at vi fik en kasse støbt i bunden så skibet blev tæt og derefter blev vi slæbt til kirkegården ved Falmouth, hvor der i forvejen lå mange lignende havarister, som skulle gemmes til efter krigen.

Krigen slutter

April/Maj 1945 er hele besætningen tilbage i New York fra Storbritannien:

Krigen i Europa er slut. Man fatter knap at det kan være rigtigt. Vi er jo ved at have vænnet os til at sove på spring, når vi er uden for USA og at se skibene eksplodere rundt omkring os i en konvoj. Vi er før gået i konvoj på 40 skibe over Atlanten og manglet ca. halvdelen, når vi var fremme ved Europa. Det er næsten

ufatteligt, at der er fred. I Østen raser krigen endnu. Japan gi'r sig ikke. Der er krigen om muligt endnu mere grufuld, efter hvad man hører og læser.

Jeg var på telegrafkontoret og sendte telegram hjem til far. "Har det godt. Hilsen Tage. Afventer telegram. Svar betalt."

Det var flere år siden jeg havde hørt fra nogen derhjemme og det var i stor spænding jeg gik og ventede på svar. Da jeg dagen efter fik telegram kunne jeg knap åbne det. Men alt var godt.

Da det kun er i Europa, krigen er slut, påmønstres maj 1945 endnu et skib, S/S Anson Burlengame, som lastede tømmer til Manilla, Philipinerne.

Medens vi lå her kom det gladelige budskab, at Japan havde kapituleret.

Dampflojterne sattes til at hyle på alle skibene og glæden var stor. Vi kunne nu sejle med lanterne tændte. Ja, vi kunne så galt tage os en smøj på dækket om aftenen og lade køjnene stå åbne.

På vej hjem til Læsø

Den 5. Juni 1945. Brooklyn.

Kære alle sammen,

Ja, saa er jeg atter i Brooklyn, ankom i gaar Aftes med Flyvemaskine fra Norfolk, hvor vi blev afmønstret. Vi fik et par smaa revner mere, men det var kun i lønningen og skanseklædningen. Jeg siger saa mange tak for alle de mange Breve som jeg modtog for nogle faa Timer siden over i N. Y. og har læsestof nok for et stykke tid nu. Oskar har jeg saa endelig faaet Brev fra ogsaa. Det var skrevet den 1. April.

Det er rigtig sommervejr her i Brkl og varmt nok til at man kan gaa rundt i Skjortærmer. Pakkerne sender jeg i morgen, men maaske jeg selv kommer Først.

Nu kan udlændinge ikke sejle i U.S.A. skibe mere, kun de skibe som er under Private Rederier, og det er meget faa, saa i Eftermiddag vil jeg over på SUP og melde mig Fra. Nu skal jeg ikke skrive mere denne gang. Kl. er 11.30 og jeg skal til N.Y. på Sømands Club og spise stegte aal kl. 12.

Vær nu hilset paa det kærligste alle sammen, Tage.

Den 1. juli 1945. Brooklyn.

Kære Far og Søskende,

Jeg er jo endnu i New York og lidt bagefter med mit Skriveri. Men jeg har ventet på at kunne skrive, at jeg var på Vej hjem.

Jeg regner med at skal rejse ned til Philadelphia på Lørdag for at gaa ombord i en Dansk Tankbaad, hvis værftsarbejderne vil lade os ombord, den er nemlig lige blevet overtaget af A. P. Møller.

Vi har en frygtelig varme her 83-85 grader F. næsten hver dag. Jeg tænker saa det bliver mit sidste Brev denne gang og naar I hører fra mig igen er jeg paa den anden side af Atlanten.

I søen 25. juli 1945

Kære Far

Ja, nu er jeg næsten sikker på at jeg kommer en tur hjem og ser til jer. Vi er på Vej til Baltimore for at laste Kul for København. Jeg var næsten ved at opgive det.

Sidste fredag var vi en hel Besætning som blev sendt ned til Philadelfia for at gaa ombord i et skib som ogsaa skulde til København. Da vi kom derned var

*Hjemme igen på Læsø i august 1945.
Foto: Privat eje.*

der en besætning ombord og de vilde blive ombord, saa maatte vi gaa tilbage til New York.

Saa i gaar fik jeg Hyre i den som jeg er ombord i nu, og vi gik fra N.Y. saa snart vi kom ombord, og er i Baltimore rundt 7 tiden i Aften. Saa rundt den 16. August skulde vi være i København. Vi er kun 3 Danskere på Dækket og vi regner med at faa fri saa længe Skibet ligger ned, saa Far lad mig vide hvordan Forbindelsen er mellem København og Læsø.

*Adressen er: C.T. Jacobsen, S/S William F. Jer-
man, A.P. Møller, Kongens Nytorv 8, København.*

Ja nu haaber jeg rigtignok at alt gaar godt og vi faar kullene ombord og kommer afsted. Jeg vil lade dig vide saa snart jeg er i København Far. Men nu for jeg sig farvel for vi skal vist nok til at tage Lodsens ombord, og jeg er paa Vagt.

Nu de kærligste hilsner til jer alle sammen, Tage.

Den 13. august. *Søndag morgen passerede vi Læsø og om aftenen kl. 7 Kronborg og jeg stod til rors, mine øjne var mere på Kronborg end på Kompasset. Kl. 10 fortøjrede vi i Frihavnen og rejste læssebommene, som vi saa var færdig med kl. 12. Jeg blev vagtsmand for Natten, for jeg kunde alligevel ikke sove første Nat i Danmark efter næsten 8 år. Næste aften rejste jeg hjem til Læsø og var hjemme den 16. kl. 3. om eftermiddagen.*

Livet som sømand på langfart og i allieret tjeneste er slut, og som der står i et brev til en broder:

Nu tænker jeg paa at rejse hjem og blive der, jeg har set alt det af verden som jeg skal se og ikke kun hvad man drømte om i Drengene, men saadan gaar det jo.

Min far var fra 1947 og til sin død den 11. december 1981 fast bosiddende på Læsø.

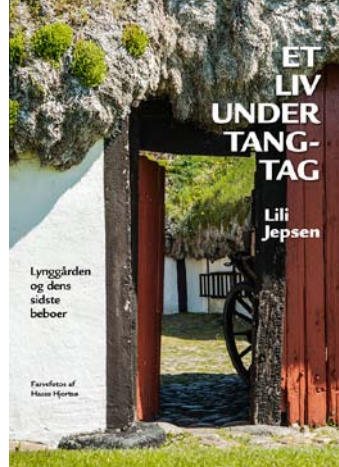

Ann-Elisabeth Lose. Født 1952 i Vesterø på Læsø. Bosiddende i Gug, Aalborg. Uddannet ergoterapeut med 36 års virke på henholdsvis Aalborg Sygehus og i Aalborg Kommune. Nu slægtsforsker på andet år.

Kay Johannsen

Livet under et tangtag

Lili Jepsen: *Et liv under tangtag – Lynggården og dens sidste beboer.*
72 sider. 120 kr.

Hvordan skriver man en museumsguide? Hvordan bærer man sig ad med at puste til støvet og gøre en gammel hjemstavnsgård levende og vedkommende, når selv fagfolk fra Museumsstyrelsen kan få sig til at vrænge: ”Stokroseidyl!”

Lynggården blev Museumsgård i 1938. Allerede da var tiden sat i stå godt hundrede år før, og kun få ved i dag, hvordan man brugte en gærkrans og et pølsehorn eller kan genkalde sig livet i dagligkammeret, og emmen (og hørmnen), når legen gik i storstuen til Den firkantede Sløjfe. Forfatteren til ovennævnte bog om et liv under tangtaget har givet sit eget bud på en guide. Lili Jepsen har i mere end 10 år været museumsassistent og guide på Læsø Museum. I sit forord fortæller hun, hvordan hun har følt væggene tale til sig og bogstavelig talt har fornemmet pustet i nakken fra Lynggårdens sidste beboer, Sine Krogbæk, der som alt andet gammelt inventar fulgte med ved salget af gården. Fra 1938 til sin død 1949 blev Sine således kustode i sit eget hjem. Kærligheden til den gamle gård og interessen for Sine og hendes liv fik Lili til at skrive bogen. Sine og Lili blev guider og kolleger i hver sin tid.

Formidling

I en mediebevindst tid, hvor ethvert museum opruster med iPad og smartphone, benytter Lili sig af mediet Sine. Sine er med hele vejen gennem bryggers, køkken, stuer og stald. For det er gennem hende, vi har meget af vores viden, optegnet i sin tid af museumsfolk og etnologer som Holger Friis, Ole Højrup og Bjarne Stoklund. Der fortælles flydende – og ikke kedsommeligt! - om arbejdet i bryggers og køkken, når der skulle bages, brygges og fyres op i ildstedet eller ”på skorstenen.” Vi får Sine ind under huden, for Lili lister Sines egne tanker, drømme og bekymringer ind i små stumper tekst (i kursiv). Vi er med til hendes fødsel og første skoledag. Lili giver spillerum for fantasien, når Sine skal tage sig af de små søskende, som også må være med i arbejdet. Den mindste tør ikke kravle ind i bageovnen, der skal fejes ren med en gåsevinge. Om vinteren holdes der mørkning, og naboerne kigger ind. Der snakkes og fortælles historier og – som det siges – nogle af historierne var skrøner, mens andre var sandfærdige nok. Vi får to længere beretninger. Hvad er sandt, og hvad er skrøne? Når Pind-Niels viste sig i mosen om natten,

Folke- og hjemstavnsfesten på Museumsgården 1941. Foto: Historisk Arkiv, Hjørring.

skulle man være sig – det vidste alle! Men peger pilen i gårdens brolægning virkelig i retning af en sølvskat?

Historien

Det kan være svært at lægge snittet, når Læsø-gårdens historie skal fortælles. Taler vi om 1600-tallet, eller

er året 1900? Også her hjælper Sine, for det er stort set hendes og hendes forældres liv, vi spænder over fra ca.1800 til 1949. Det er den ”klassiske” Læsø-gård, som vi også kender den fra Frilandsmuseet i Lyngby og Nationalmuseets bondestuer. Det er fra den tid, da mandfolkene for til søs og kvinder og ”klunter”

tog sig af landbruget – også kaldet forhyringsperioden. Da manden havde brug for sin tømmerstue om vinteren eller gik på gæsteri, og kvinden jævned plovfuren med den korte spade og var den, der holdt tømmeren på vej til kirke. Kønsrollerne fornægter sig ikke. I et par tilfælde går gården i arv på spindesiden. Matriarkatet slår igennem! Sådan får vi stille og roligt formidlet både gårdens og hele Læsøs historie gennem de udstillede genstande og de enkelte rum. Selvfølgelig trækkes der altid linier bagud i tiden. Hvorfor brugte man ålegræs til taget og genbrugte strandingsstræ? Fordi saltsydeerne misrøgtede ressourcerne i skov og kær, og der opstod sandflugt. Vi lærer både om historien og om de økologiske sammenhænge. Øens historie er taknemmelig at fortælle. Der er spørgsmål, og der er svar. Der er årsag, og der er virkning. Måske lidt firkantet, men effektivt – og rig på dramatiske effekter som strandinger, sødrukere, sandflugt, ødegårde, krige og sølvskatte!

Egnshistorien

Da Sine omsider sælger Lynggården og ender med at vise rundt i sit eget hjem, bliver hun selv en del af historien, der fortælles. Landbruget bliver mekaniseret. Vandringen fra land til by forstærkes, og de gamle livsformer kommer på museum. Tiden er modtagelig for nationale strømninger og nostalgi. Ikke mindst efter det tyske overfald på Danmark den 9. april 1940. Der er brug for selvbesindelse og national samling. På Læsø samles man til folkemøde og alsang i Museumsgården. Besættelsen giver også anledning til, at museumsfolk og etnologer må koncentrere sig om de hjemlige græsgange. Ole Højrup og Bjarne Stoklund kommer til Læsø for at lave optegnelser til

Lili Jepsen signerer bøger på udgivelsesdagen, også Sine Kroghæks 150 års fødselsdag.

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU), og lige efter krigen dokumenteres kvindernes arbejde på Læsø i nogle filmklip ”Fra Sædebed til Bageovn”, hvor også Sine medvirker.

Illustrationer og kilder

”Et liv under tangtag” er en rar bog. Den står ved sine kilder og hjælper læseren på vej med et Læsø-kort, en oversigt over gårdens historie og sågar en ordbog, hvor ord som hakkemøg, klunt og kroppinger får en enkel forklaring. Billedstoffet er et kapitel for sig. Det er lykkedes forfatteren at finde flere ”nye” gamle billeder af gården og Sine. Hasse Hjortsøs smukke farvefotos er et scoop! Men måske er de af og til lidt

for pæne! Afstanden mellem de autentiske billeder af Sines barndomshjem og den professionelle fotografs mere æstetiske nydelse af den friserede hjemstavns-gård kan måske godt blive for stor! Var det det, folkene fra Museumsstyrelsen havde i tankerne, da de valgte ordet "Stokroseidyl" i deres afrapportering om Læsø Museums tilstand?

Fem af seks stjerner: * * * * *

Lili Jepsen har skrevet en flot museumsvejleder. Den er på samme tid personlig, informerende og saglig! Og den rammer målgruppen: Den almindelige museumsgæst og skolebørn uden de helt store forudsætninger, som har brug for "den gode historie," der kan skabe sammenhæng i et væld af informationer. Der er også det gode ved bogen, at man kan have glæde af at læse den uden et museumsbesøg. Bl.a. kan lærere og elever fint bruge den til at forberede og efterbehandle en lejrskoletur til Læsø. Bogen er en oplagt anskaffelse som klassesæt på Læsø skole og Center for Undervisningsmidler. Og mon ikke det skulle være muligt at finde midlerne til at oversætte guiden til tysk og engelsk? – Nogle vil savne de mange små, fine tegninger af de enkelte museumsgenstande med

navne som horeskralde og tængekniiv, som vi kender dem fra bl.a. Frilandsmuseets vejledninger. De vil være fine som et foldeudark i forbindelse med bogen, hvis man er opmærksom på ophavsretten. Lili har givet sit bud på en guide, men den digitale virkelighed venter lige om hjørnet, og for mig er der ingen tvivl om, at store dele af bogens fremstilling vil kunne bruges direkte ved højtlesning, dramatisering og visning på iPad.

Læsø-litteratur

Kay Johannsen, der i 30 år har bidraget til årsskriftet med en fortegnelse og omtale af årets høst af bøger og artikler om Læsø-emner, har nu ønsket at stoppe. Det sker bl.a. med henvisning til, at meget er blevet nemmere tilgængeligt gennem internettet. Vi vil gerne benytte lejligheden til at takke Kay for det mangeårige samarbejde.
Red.

Kay Johannsen. Født 1940 i Flensborg. Bor på Læsø. Lærer og skolebibliotekar ved Læsø skole 1968-2000. Formand for Museumsforeningen for Læsø 1982-1994 og 2001-2010. Formand for Læsø Museum 1982-1994. Har skrevet og redigeret bøger og artikler om Læsøs historie.

Museumsforeningen for Læsø 2015

Oprettelse, formål og virke

Foreningen blev stiftet den 11. november 1982, og dens formål er at udbrede forståelsen og interessen for de natur- og kulturhistoriske værdier på Læsø. Foreningen virker som støttekreds for Læsø Museum, og foreningens bestyrelse er repræsenteret i bestyrelsen for Læsø Museum ved tre medlemmer.

Privatpersoner, firmaer og institutioner kan optages i foreningen som medlemmer.

Årligt kontingent er 70 kr. Medlemskab giver gratis adgang til museet, gratis årsskrift samt mulighed for at deltage i udvalgsarbejdet eller ved frivilligt arbejde for Læsø Museum.

Publikationsfonden

Fondens formål er bl.a. at støtte udgivelsen af publikationer om Læsø og gennem salg og formidling at sikre, at også "smalle" publikationer om Læsø-emner når ud til medlemmer og interesserede.

Adresse:

Museumsforeningen for
Læsøs publikationsfond ved
Birgit Stoklund

Hjemmeside:

www.laesoe-museumsforening.dk

Bestyrelsen

Jette Munk*, *formand*
Røllikevej 7
9940 Læsø
Tlf.: 61 86 33 34
jmunk35@gmail.com

Birgit Stoklund*, *kasserer*
Starbækvejen 10
9940 Læsø
Tlf. 2972 3089
birgit-stoklund@hotmail.com

Jens Ydegård, *næstformand*
Erik M. Sørensen*, *sekretær*
Bodil Sørensen
Roger Rafn
Vindy Christiansen

* Medl. af Læsø Museums bestyrelse

Læsø Museum 2015

Oprettelse, formål og virke

Læsø Museum blev oprettet den 22. april 1938 og har siden 1. januar 1985 haft status som statsanerkendt, kulturhistorisk lokalmuseum. Museets formål er at indsamle, bevare og formidle genstande og oplysninger om Læsøs kultur- og naturhistorie.

Bestyrelsen

Henrik Autzen, *formand*, repr. for Læsø Kommune
Bente Faldt Faurholt, repr. for Læsø Kommune
Jette Munk repr. for Museumsforeningen
Birgit Stoklund, repr. for Museumsforeningen
Erik Møller Sørensen, repr. for Museumsforeningen
Bertel Fog, repr. for erhvervsforeningerne på Læsø
Lena Christiansen
repr. for de kulturbærende foreninger på Læsø

Museumsinspektør:

Simon Kyhn-Madsen

Museumsassistenter:

Niels Erik Nielsen
Lili Jepsen

Sommerkustode:

Elly Thomsen

Kontor

Byrum Hovedgade 55, Byrum
Tlf. 9849 8045
Torsdage kl. 9-15
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk
Hjemmeside: www.laesoe-museum.dk

Museumsgården

Museumsvej 3, Byrum
22. marts - 31. maj kl. 11-15, mandag lukket
1. juni - 31. august kl. 10-16
1. sept. - 21. oktober kl. 11-15, mandag lukket
Entré: Voksne kr. 60,-
Børn og unge under 18 år fri entré
Voksengrupper (mindst 10 pers.) kr. 40,- pr. pers.
Rundvisninger efter aftale: Billet + 400 kr. (hverdag)
Billet + 600 kr. (lør./søn.- og helligdage)

Lokalhistorisk Arkiv

Byrum Hovedgade 55, Byrum
Tlf. 9849 8045
14 januar - 24. november
Torsdage kl. 10 - 14
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk

Hedvigs hus

Linievejen 36, Østerby
Åbningstider og arrangementer: se museets hjemmeside

FN 162 Ellen

Ligger i Vesterø Havn fra 15. maj og i Østerby Havn fra 6. august. Information kan fås via bådelaugets facebookside
"Museumsskibet Ellen på Læsø"

ÅBNINGSTIDER 2016

ISBN 978-87-88683-51-6

ISSN 1903-8372